

**KÜRESELLEŞEN DÜNYADA
TÜRKİYE’NİN ROLÜ:
KIRILGAN DEMOKRASİYİ KORUMAK**

Dr. Emre Erdoğan

OCAK 2003

İçindekiler

İçindekiler.....	2
Giriş.....	4
Küreselleşme: Farklı Anlamlar	7
Ekonomik Küreselleşme: Nedenler ve Boyutlar	12
Küreselleşmenin Bölüşümsel Sonuçları:.....	25
Küreselleşme ve Demokrasi.....	42
Küreselleşme ve Türkiye.....	48
Şubat 2001 Krizinden Seçimlere: Türk Kamuoyunun Görüşleri.....	62
Sonuç Yerine: Türkiye'nin Küreselleşen Dünyadaki Yeri	72
Kaynakça.....	79

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA TÜRKİYE'NİN ROLÜ: KIRILGAN DEMOKRASİYİ KORUMAK

(Özet)

Dr. Emre Erdoğan

Yerküremiz yaklaşık 20 yıldır yoğun bir değişim süreci yaşamaktadır. Yarım asır sürmüş Soğuk Savaş sona ermiş, Batı ve Doğu arasındaki gerilimler yerini Napoleon'dan Hitler'e kimsenin yaklaşmadığı kadar gerçekleşmeye yakın Avrupa Birliği'ne bırakmıştır. Dünya ekonomisi sınırların kalkıp yerini tek bir ekonomiye bıraktığı “küresel bir ekonomi” olmaya tarihin hiçbir zamanında olmadığı kadar yaklaşmıştır. Uluslararası finansal akımlar, dünya ticaret hacmi ve doğrudan yabancı yatırımlar tarihin hiçbir döneminde erişemediği hacimlere ulaşmıştır. Değişim sadece ekonomik boyutla sınırlı değildir. Teknoloji devrimi sayesinde bilgi neredeyse hiçbir sınır tanımadan akabilmiş, Internet'in yaşamımıza girmesi sayesinde bilgisayarlarımız tek bir ağı parçaları haline gelmiştir. “Zamanın ve mekanın daraldığı” bir dönem adını verdiğimiz bu sürece, farklı tanımlamalarla da ilişkilendirsek “Küreselleşme” diyoruz.

Çalışmamın temel amacı, söz konusu bu süreçte Türkiye'nin nasıl bir rolünün olabileceği sorusuna bir yanıt vermektir. Küreselleşmenin yukarıda belirtilen sayısız kazanımlarına karşın, kazanımların eşit dağılmamasından; bunun ötesinde sürecin kendisinin ülkeler arası ve toplumlar içinde eşitsizliklere yol açmasından dolayı bir çok negatif etkisi de bulunmaktadır. Çalışmamda sürecin bölüşümsel sorunlarının üzerinde özellikle durulacaktır. Bölüşümsel sorunların en önemli sonuçlarından biri demokrasileri tehdit etmesidir. Bu nedenle bölüşümsel sorunlar mevcut olduğu sürece demokrasinin kırılabilirliğini gidermek mümkün olmayacaktır. Küreselleşme çağında demokrasilerin yaşayabilmesi bölüşümsel sorunlarla doğrudan ilişkilidir.

Küreselleşme sürecinin Türkiye üzerindeki etkilerinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Yirmi yıllık yakın tarihimizde ülkemiz hızla dışa açılmış ve bunun sonucunda bir çok bölüşümsel sorun ile karşı karşıya kalmış; bu sorunlar siyasi alanda süregiden istikrarsızlık olarak tezahür etmiştir.

Küreselleşen dünyada Türkiye'nin rolü bütün bu handikapları yenerek, laik, müslüman, demokrat bir ülke olarak diğer ülkelere örnek teşkil etmektir.

Giriş

Yirmibirinci yüzyılın ilk on yılını yaşadığımız bugünlerde "ilginç"¹ günlerde yaşadığımızı söyleyebiliriz. Son yirmi yıl içerisinde yaklaşık yarım yüzyıl süren Doğu-Batı gerginliğinin sona erdiğine, iki Almanya'nın birleştiğine, yüzyıllardır savaştan ülkelerin neredeyse bütün bir kıtayı kapsayacak bir Avrupa Birliği kurduklarına; ulusların önce paralarından, sonra bayraklarından vazgeçtiklerine şahit olduk. 1992 yılından bugüne kadar olan son on yıl içerisinde dünyanın neredeyse yarısına yakın bir kısmının birbiriyle iletişim kurabildiği, ortak yıldızlara hayranlık duyduğu, MTV'nin ve CNN'in dünyanın her yerinden seyredilebildiği bir dönemdeyiz. Aynı zamanda gerek ülkeler, gerek insanlar arasında gelir, bilgi ve olanak farklılıklarının hiçbir zaman olmadığı kadar arttığı, 700 milyon kişi fakirlik sınırının altında yaşarken dünyanın en zengin üç kişinin toplam varlıklarının bütün az gelişmiş ülkelerin GSMH toplamlarından ve 600 milyon kişinin toplam gelirinden daha fazla olduğu bir dönem. Belki de Braudel'in uzun 16. yüzyılı gibi uzun bir 20 yüzyıl bu, en az onun kadar gelecekteki dünyanın tohumlarını içinde taşıyan ve en az onun kadar şatafatlı, debdebeli ve eşitlikten uzak.

Bütün bu eşanlı gelişmeleri "küreselleşme" adını verdiğimiz bir meta-kavram altında tutmaktayız. Çalışmanın ilk bölümünde ayrıntılı olarak tartışılacak bu kavramın bir çok farklı boyutu ve tanımlaması bulunsa da, Shakespeare'in bundan 400 yıl önce söylediği gibi "Gülün adı ne olursa olsun, gül gül gibi kokar". "Küreselleşen dünyada Türkiye'nin rolü"nü tartışacağımız bu çalışmanın temel hedefi ülkemizin önündeki olanakları ve tercihlerini belirleyen çevrenin ayrıntılı bir tarifini yapmak ve bu çerçevede bizi bekleyen rolün ne olabileceğini anlamaktır. Bu tartışmayı yaparken olabildiğince kaçınmaya çalışacağım şey ülkeleri rasyonel, çelişkisiz politikalara sahip ve iç dinamiklerden yoksun birimler; ülkeler arası ilişkileri de bu birimlerin rasyonel etkileşimi olarak tasvir etmektir. Öte yandan, belki de

¹ Çok bilinen bir Çin bedduası "umarım ilginç günlerde yaşayasın" der.

bir hata olarak ülkelerin zenginliğinin vatandaşların refahı olduğu konusundaki normatif tercihimin metin içinde sergileyeceğim. Biliyoruz ki bütün metinler normatif tercihlerin ürünüdür, hangi metnin nasıl yorumlanacağı, hangi referansların alınıp hangilerinin alınmayacağı ve hangi olayların altını çizileceği bütünüyle metni oluşturanların açıklanmamış da olsa sahip oldukları normatif değerlerle yakından ilişkilidir, bu nedenle de metinlerin okunabildiği gibi, “tarih”, “olaylar”, “insanlar” da okunabilir. Benim okuyacağınız bu çalışmada yaptığım okuma her ne kadar savlarımı destekleyen olguları “algıda seçicilik” ilkesini çiğnemenin yapmaya çalışmış olsam da; 1970’lerin başında doğmuş bir insanın okumasıdır. Soğuk Savaş paranoyasının sonlarına denk gelmiş; herkese herşeyin vadedildiği neoliberalizm patlamasını bu ülkenin bir bireyi olarak yakından takip etmiş, 10 yıl içerisinde ülkenin yaşadığı en büyük iki ekonomik krize şahit olmuş bir nesilden birisinin. Zweig’in “Dünün Dünyası”nda anlattığı hümanistik ve evrenselci değerlere inanan 1880’ler neslinin bir yaşam içerisinde iki dünya savaşına ve inandıkları dünyanın yıkıldığına şahit olduklarında yaşadıkları travmaya benzer şekilde; herşeyin vadedildiği ama neredeyse hiçbirşeye sahip olmayan, biraz düş kırıklığı yaşamış bir neslin travmasından soyut tutulmam kolay değildir. “Hiçbir insanın ada olmadığı” gibi, hiçbir insan da kendisini oluşturan niteliklerden ve tarihlerden soyutlayıp soğuk kanlı bir bilimsel gözlemci olamaz ne yazık ki. Dolayısıyla, “küreselleşme” adı verilen olgu konusundaki kendi okumama şahit olacağınız bu metinde bu normatif tercihlerin izini mebzul miktarda bulacaksınız. Umudum bu normatif tercihlerin beni at gözlüğü takmaya itmiş olmamasıdır.

Çalışma, küreselleşmenin farklı tanımlamalarının tartışılmasıyla başlamaktadır. Her ne kadar bu kavram konusunda bir çok farklı tanımlama bulunsa da, sürecin ekonomik vurgusunun ön plana çıktığı görülecektir. Bu nedenle ekonomik boyutları ayrıntılı olarak tartışılacak ve “ne kadar küreselleştik” sorusuna yanıt aranacaktır. Küreselleşmenin bölüşümsel sonuçları ayrıntılı olarak tartışılacak, özellikle sürecin gerek ülkeler arasındaki gerekse de ülkeler

içindeki gelir dağılımlarını nasıl etkilediği kuramsal olarak tarif edilecektir. Küreselleşmenin demokrasiler üzerindeki etkileri özellikle de bölüşümsel sonuçlarından yola çıkarak tartışılacak ve demokrasilerin ne kadar kırılgan oldukları gösterilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın daha sonraki bölümünde öncelikle Türkiye'nin son yirmi yıllık tarihinde küreselleşmenin boyutları ve sonuçları tartışılacaktır. Bu bölümün amacı sürecin Türkiye açısından nasıl bir anlam ifade ettiğini göstermektir. Son olarak da daha yakın tarihe odaklanacak, kamuoyu araştırmalarının sonucundan yola çıkarak Şubat 2001'den Ekim 2002'ye kadar olan dönemde Türk kamuoyunun belli konulardaki görüşlerinin değişimi izlenecektir.

Küreselleşme: Farklı Anlamlar

Yaygın olarak kullanılan bir kavram olan küreselleşmenin açık bir tanımının yapılmasının zor olduğu aşikardır. Küreselleşmenin basitten karmaşığa, çok boyutludan tek boyutluya, kesinden belirsiz bir çok tanımı bulunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında amacım bu kavramı açıklığa kavuşturmak ve daha sonra küreselleşmenin gelişim sürecini sergilemektir.

Küreselleşme kavramının sosyal bilimlerin bir çok farklı alanında farklı tanımlarını yapmak mümkündür. Birçok kimsenin küreselleşmeyi ekonomik bir olgu olarak algılamasına karşın, sosyologlara göre bu süreç kültürel ve hatta hegemonik bir süreçtir. Coğrafyacılar bu kavramı devletin fiziksel ve psikolojik alanı olarak toprağın sorgulanmasında kullanmaktadırlar. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerde, hem belirleyicileri tartışılan ve hem de dünya politikasının Westphaliacı aktörleri arasındaki ilişkileri belirleyen küreselleşme bir değişken olarak önemlidir (Cerny, 1996: s.621).

Çalışmamızın bu aşamasında amacımız küreselleşmenin farklı tanımlamalarının kısa bir özetini yapmak, bu sürecin gelişimini tartışmaktır. Böylelikle küreselleşen dünyada Türkiye'nin yerini belirleyebilmemiz mümkün olacaktır.

Küreselleşme konusunda sosyal bilimlerin farklı dallarının farklı tanımlamaları olmasına karşın, tanımın özellikle ekonomik ve siyasi boyutları ön plana çıkmaktadır. Hirst ve Thompson'a (1996: s.3) göre *“gerçekten küreselleşmiş bir ekonominin yokluğunda (küreselleşmenin) kültürel ve siyasal alandaki bir çok etkisi geçici ve daha az tehdit edici olacaktır”*. Dolayısıyla kavramsal tartışmamızı küreselleşmenin ekonomik ve siyasal boyutlarıyla sınırlamamızda yarar vardır.

Küreselleşme kavramının bir çok farklı kullanımı arasında en yaygın olan tanımlarının ekonomik ve siyasal alanlarda olduğunu görmekteyiz. Öncelikle küreselleşme bir çok yazar tarafından küresel bir ekonominin varolmasıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Companella'ya (1993) göre küreselleşme ulusötesi şirketler gibi yeni aktörlerin güçlenmesi, iletişim ve bilişimdeki hızlı değişim ve OECD üyesi ülkelerindeki “serbestleştirme” girişimleridir. Üretimin mekansal olarak yaygınlaşması, finansal piyasaların entegrasyonu, benzer tüketici mallarının küresel olarak tüketimi küreselleşmenin ekonomik boyutu olarak sergilenmektedir. Aşağıda daha detaylı olarak tartışacağımız tarihsel gelişmeler sonucunda ulusal ekonomilerinin birbirine eklenmelerinden farklı olarak küresel bir ekonominin varolduğu bu bakış açısı tarafından savunulmaktadır. Cerny'nin (1996) eleştirel bakış açısıyla söyledikleri söz konusu bu bakış açısını özetlemektedir:

“Liberal ekonomistler ve işletme ‘guru’ları bir yandan, bazı radikal eleştirmenler öte yandan finansal piyasaların entegrasyonunu, dünya ticaretinin ve doğrudan yabancı yatırımların sürekli genişlemesini ve ulus-ötesi şirketlerin üretim sürecindeki egemenliklerini dünya düzeyinde tek bir pazaryerinin oluşumunun göstergesi olarak okumaktadırlar” (s.625).

Küreselcilik (globalizm) adı verilen bu yaklaşımın süreci nasıl yorumladığının bir başka göstergesini Held ve McGrew'in şu sözlerinde bulabiliriz:

"Bugün suç, kültür, narkotik ürünleri, modalar ve inançların yanısıra mallar, sermaye, bilgi, resimler, iletişim malzemeleri ülkelerin coğrafi sınırları arasında hızla hareket etmektedir.... Küresel ticaret, finans ve üretim sistemlerinin varlığı dünyadaki hanelerin, cemaatlerin ve ülkelerin refahını ve kaderini etkilemektedir. Sosyal etkinlikler ve ilişkiler durmadığı sürece coğrafi sınırlar gittikçe anlamsız hale gelmektedir." (Held ve McGrew, 1993: s.263)

IMF, 2002 tarihli “World Economic Outlook” adlı raporunda küreselleşmeyi basitçe “ticaret ve finansın entegrasyonu” olarak tanımlamakla yetinmektedir. (s.108). Dünya Bankası “Küreselleşme, Büyüme ve Fakirlik” adlı raporunda (2002) küreselleşme sürecini “dünyadaki ekonomilerin ve toplumların süregiden bütünleşmesi” (s. iii) olarak tanımlamış ve nedenleri olarak “*taşıma maliyetlerinin düşmesi, düşük ticari engeller, düşüncelerin hızlı iletişimi, artan sermaye akışları ve artan göç baskısı olarak*” sıralarken, toplumların “*süregiden*

bütünleşmesi”ne dair herhangi bir bilgi sunmamıştır (s.1). Farklı kaynaklarca “neoliberalizm”, “neoliberal kurumsalcılık” (Cerny, 1993: s.620, Broadhead, 1996: s.623, Marshall, 1995: s.201) olarak tanımlanan bu yaklaşım küresel bir ekonominin oluşumunu mihenk noktası olarak almaktadır.

Cerny'nin yukarıda da belirttiği üzere küreselleşmeyi ekonomik bir süreç olarak tanımlayanlar sadece neoliberal entelektüeller değildir. Çok farklı bir tarih yorumundan ve epistemolojik temellerden yola çıkan bazı akademisyenler küreselleşmeyi zaten var olan bir olgu olarak yorumlamaktadırlar. Bu yaklaşıma göre öncelikle yaşanmakta olan süreç dünya tarihi açısından yeni değildir. Hobsbawn'ın cümlelerinde somutlaşan bu yaklaşım, dünya ekonomisinin bugünkü durumunu 16. yüzyıldan itibaren egemen üretim biçimi olan kapitalizmin daha önceki aşamalarından farklı ancak bu aşamalarla ilintili bir başka aşaması olarak görmektedir (Hobsbawn, 2000, s.58). Zaten kapitalizmin doğuşundan itibaren uluslararası bir niteliği olduğundan dolayı, kapitalizmin “dünya çapında” bir egemen üretim biçimi olmasını 20. yüzyılın bir gelişmesi olarak görmek de yanlıştır (ibid: s.60). Aynı yaklaşımı savunan Arrighi de, dünya ekonomisinin bugünkü işleyişini doğru bir şekilde anlayabilmek için düşüncemizin zamansal ufuklarını genişletmemiz ve kapitalizmi bir dünya sistemi olarak algılayabilmemiz gerektiğini söylemektedir. Kapitalizmin gerçek anlamda egemen üretim/bölüşüm sistemi olabilmesi, bu sistemi yerleştirebilecek ulus devletlerin varoluşuyla doğrudan ilişkilidir (Arrighi: 1997; s.8) . Dolayısıyla Arrighi'nin eleştirel bakış açısıyla küreselleşmenin birbirinden izole edilmiş toplumlar arasındaki mekansal ve zamansal sınırları ve ulus-devleti fonksiyonsuz bırakarak kaldırdığı iddiası geçersizdir, çünkü ulus-devlet sistemi kapitalist dünya sisteminin bir sonucudur “sisteme hayat veren süreç, zamanı geldiğinde de onu yoketmiştir” (s.9). Marshall'a (1995) göre sermaye yeni teknolojileri ve bilimi kendi “rasyonelleştirme” programı çerçevesinde kullanmış ve kendisini detaylı olarak tartışmış olduğu sorunlara karşı daha güçlü kılmıştır (s.201). “Dünya sistemi” bakış açısıyla

küreselleşme, kapitalizmin tarihsel gelişiminin aşamalarından biridir ve dünya ekonomisinin şu andaki aşaması kapitalizmin yapısal gelişmesine paralel olarak yeni bir biçim/başka bir aşama olarak varılmaya devam edecektir.

Küreselleşmenin ikinci fakat birincisinden bağımsız olmayan okuması ise siyasal alandadır ve devletlerin değişen güçleri/rolleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Küreselleşme konusunda yapılan çalışmaları altında toplayabileceğimiz ikinci başlık “yeni gerçekçilik”tir. Uluslar arası ilişkiler üzerine yapılan çalışmaların temel analiz birimi olan devlet kavramından yola çıkan bu yaklaşım, oluşan yeni düzenin devlet açısından çıkarımlarıyla ilgilenmiş ve basitçe özetlemek gerekirse küreselleşme sürecini devletin fonksiyonlarını yerine getirdiği ortamın temel niteliklerinin değişmesi olarak algılamıştır. Keohane ve Nye’a (2000) göre yaşanmakta olan süreç “karmaşık karşılıklı bağımlılık” (complex interdependence) adını verdikleri bir ortamın, devletlerarası ilişkilerin belirleyicisi olarak varılmaya başlamasıdır. Bu ortamın temel özelliği toplumlararası ilişkilerin sadece ulus-devletlerin resmi ilişkileri çerçevesinde değil, birçok farklı kanaldan gerçekleşmesidir. Hükümet dışı elitler, ulusötesi firmalar ve bankalar bu kanallardan bazılarıdır. İkinci olarak, dünya politikasındaki konuların hiyerarşisi kaybolmuş, yerini bir çok konunun aynı anda önemli olabileceği bir ortama bırakmıştır. Devletlerin kendi çıkarlarını savunmaya yönelik “gerçekçi” politika yaklaşımları yerine toplumların çevre, enerji, nüfus, ticaret gibi konularda kaygılarının devletler ötesi koalisyonlar yarattığı ve iç politika-dış politika konusu ayrımı yapmayı zorlaştığı bir ortam söz konusudur. Üçüncü olarak silahlı kuvvetlerin devletin siyasi önceliklerinin silah yoluyla savunulması olarak tanımlanan rolü artık neredeyse geçersizdir. Ülkelerin kendi aralarındaki ekonomik ya da siyasi sorunları silah marifetiyle çözmeye teşebbüs etmeleri bu yeni ortamda artık marjinal bir olasılıktır (s.78-83). Held ve McGrew’e göre (1993) Soğuk Savaş dönemi sonrasında varolan iki kutuplu dünyanın, çok kutuplu bir yapıya dönüşmesiyle, küresel düzeydeki siyasi ilişkiler bireysel devletlerin edimleri açısından önemli bir kısıt oluşturmuştur. NATO, Batı Avrupa

Birliği gibi uluslararası kurumların oluşmasıyla güvenlik sorunları da devletlerin tekellerinden çıkmıştır (s.268). Üretimin uluslararasılaşması ve finansal işlemlerin küreselleşmesi başlığı altında topladıkları ekonomik gelişmeler ulusal ekonomi yönetiminin sınırlarını daraltmış ve “liberal” ulus devletin ekonomik geleceğini belirleme erkini neredeyse elinden almıştır (s.270). Üçüncü olarak uluslar arası kurumların güçlenmesinin yanı sıra yukarıda bahsedildiği üzere Dünya Bankası, IMF vs. gibi ulus-ötesi kurumların da oluşması, devletin uluslararasılaşmasıyla sonuçlanmıştır (s.273-274). Sonuç olarak bakıldığında varolan uluslararası ilişkiler paradigmasının ulus devleti politikanın merkezine koyan yaklaşımı yerine devletin artık eskisi kadar güçlü olmadığı, uluslararası ve ulus-ötesi kurumların önem kazandığı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır (s.277).

Küreselleşen dünyada Türkiye'nin rolünün ne olabileceği konusundaki tartışmamız, doğal olarak küreselleşmenin bu iki boyutunu gözönünde tutmak zorunluluğundadır. Sürecin ekonomik vurgusunu göz ardı ederek sadece küreselleşmenin Türkiye'ye sunduğu olanakları tartışmak ya da Türkiye'nin küresel siyasetin bir unsuru olarak rolünü yok sayarak sadece makroekonomi politikalarından bahsetmek çalışmayı eksik bırakacaktır. Bu ayrım noktasında önerim küreselleşmenin her şeyden önce bir ekonomik gelişme/durum olduğunu kabullenerek tartışmaya başlamak ancak bu gelişmenin siyasal tercihlerden uzak ya da arınmış olmadığının bilincinde olarak ekonomi-siyaset arasındaki etkileşimi de gözönünde tutmaktır.

Ekonomik Küreselleşme: Nedenler ve Boyutlar

Küreselleşmenin ekonomik yüzünün kapsamlı bir analizini yapabilmek için bu sürecin arkasında yatan ya da bu süreci kolaylaştıran nedenlerin kısa bir sıralamasını yapmak gerekmektedir. Doğal olarak bu okuma, tarihsel sürecin farklı okumalarından sadece bir tanesidir, ancak bizim çalışmamızın geri kalan bölümleri için yeterli olacaktır.

Küreselleşme kavramının 1980'lerin sonuna doğru popülerleşen görece yeni bir kavram olması nedeniyle, 1970 sonrası dönemin temel gelişmelerinin incelenmesi, var olduğu söylenen değişimin doğası, derinliği ve etki alanını anlamamıza yardımcı olacaktır. 1970 yılının dönüm noktası olarak alınmasının temel nedeni Bretton Woods sisteminin çökmesiyle dünya ekonomisindeki hızlı değişim sürecinin başlamasıdır. Bretton Woods anlaşması dünya ekonomisinin işleyişini birçok açıdan etkilemesi nedeniyle önem taşımaktadır. Öncelikle, uluslararası finans konusundaki şüpheli ve sınırlayıcı yaklaşımıyla -anlaşmanın hazırlayıcıları olan Keynes ve White'in ikisi de liberal bir finansal düzenin yeni refah devleti kavramıyla uyumsuz olduğu inancındaydılar- Bretton Woods sistemi devletlere refah ve kalkınma masraflarını karşılamaları için düşük riskli belirli bir finansal akım düzeyini garanti etmekteydi. İkinci olarak bu sistem, uluslararası finansal işlemlerin, artan dış finansman talebini karşılama konusundaki güvenirliliğine olan inancı besleyerek çöküşünü takip eden süreçte uluslararası finansal etkinliklerin serbestleşmesi için uygun bir ortam sağlamaktaydı. Bretton Woods sistemini 1971 Ağustos'unda çözüme götüren(!) bu başarılarının yanı sıra 1973 petrol krizinin sonucu olarak OPEC ülkelerinin anormal döviz fazlalarından kaynaklanan yeni ve daha karlı finansal araçlar arayışının, finansal karteller üzerinde yarattığı rekabet baskısının da aşağıda daha detaylı tartışılacak varolan finansal sistemin oluşumunda önemli etkisi bulunmaktadır (Helleiner, 1994: s.165).

Bretton Woods sisteminin çöküşü değişen dünya ekonomik sisteminin tek belirleyicisi değildir. Birinci ve ikinci petrol krizlerinin petrol fiyatlarını yükseltmeleri diğer nedenlerden

biridir. Petrol fiyatlarındaki bu artışın ilk sonucu tüm petrol tüketen ülkelerin artan ekonomik yüküdür. Yine de bu ülkelerden bazıları, özellikle de gelişmiş ülkeler girdilerindeki bu artışı ihracat fiyatlarına yansıtarak karşılamada başarılı olmuşlardır. 1970 ile 79 arasında petrol ihraç etmeyen üçüncü dünya ülkelerinin ticaret hadleri 0.7 puan azalmış ve bu düşüş trendi 1980 sonrasında 0.4 olarak devam etmiştir. Ticaret hadlerindeki bu düşüşe karşın üçüncü dünya ülkelerinin ortalama yıllık büyümeleri 1970'lerde yüzde 5.7 ve 1980'lerde yüzde 4.1 olmuştur (Stallings, 1992: s.51). Üçüncü dünya ülkelerinin büyümelerini nasıl karşıladıkları sorusuna verilecek yanıt üçüncü dünya ülkelere yönelik sermaye akışının yakından incelenmesiyle görülebilir: 1973 ile 1983 arasında gelişmekte olan ülkelerin toplam dış borcu 809 milyar dolara çıkmıştır (Balkan, 1993: s.142). Bu rakam, üçüncü dünya ülkelerinin dış borca dayalı büyüme stratejilerin iyi bir göstergesidir. Petrol fiyatlarındaki artışın bir başka sonucu da OPEC ülkelerinin ellerinde riskli ve yüksek getirili yatırım alanları arayan fonların toplanmasıdır. Gelişmiş ülkelerin ekonomik kriz yaşamaları nedeniyle ticari bankalar bu fonları, başka bir deyişle petrodolları dış borç kullanarak büyüme stratejisi izleyen üçüncü dünya ülkelere kanalize ettiler. Dolayısıyla, ticari bankaların gelişmekte olan ülkelere açtığı kredilerin toplam kredilere oranı 1970'te yüzde 6'dan 1983'te yüzde 34'e yükseldi (ibid).

Ne var ki bu ekonomik durum uzun sürmedi: Öniş'e göre ticari banka kredileri az sayıda ekonomide yoğunlaşmıştı. Ticari banka kredileri hacimlerinde görülen yükselme, vadelerde kısalma, artan faiz oranları; geri ödemenin zorlaşmasına neden olmuştur. Buna ilaveten varolan finansal rezervler için artan rekabet ortamı gelişmekte olan ülkeleri gerekli tedbirleri almadan borçlanmaya yöneltmişti (Öniş, 1998a: s.80). Bu durum 1982 yılında bir borç krizinin yaşanmasına yol açtı. Başta sadece Türkiye, Zaire ve Peru gibi az sayıda ülke borçlarını geri ödeme sorunuyla karşı karşıyayken, ticari bankaların gelmekte olan krizi durdurmak için hiçbir önlem almamaları nedeniyle balon Meksika'nın borçlarını ödemeyeceğini açıklamasıyla 13 Ağustos 1982 günü patladı. Geçici bir yardım paketi

hazırlayarak krizin ertelenmesi mümkünken, ticari bankalar gelişmekte olan ülkelere borç vermeyi durdurdular. Bu şok tedavisi finansal krizin derinleşmesine ve diğer ülkelere sıçramasına yol açtı. (Stallings, 1992: s.60).

Finansal krizin derinleşmesiyle, bankalar borç geri ödemelerini düzenlemek, uluslararası bankalardan yeni fonlar sağlamak, uluslararası kurumları devreye sokmak ve borçlu ülkelerin ekonomilerini dış ticaret ve bütçe açıklarını kısarak, kaynakları ekonomik büyümeden borç geri ödemesine kanalize edecek bir şekilde yeniden yapılandırmak için bir koalisyon kurmaya karar verdiler (ibid.).

Bu stratejinin en ilginç rolü IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlara atfedilen roldü. Zaten 1950'lerden beri borç görüşmelerinde aktif rol oynamakta olan IMF'nin 1980'lerde rolü pekiştirildi. Öncelikle, IMF görüşmeler sırasında gerekli ekonomik bilgileri sunmaktaydı. İkinci olarak "stand-by" anlaşmasının temelini oluşturan bir ekonomik program önermekteydi. Üçüncü olarak borçlunun söz verdiği ekonomik politikaları uygulayıp uygulamadığını kontrol etmek görevi de IMF'ye verilmişti (Lipson, 1992: s.283).

IMF'in oynadığı bu önemli rolün iki dikkate değer sonucu oldu. Birincisi 1985 tarihli Baker planında yürürlüğe konmasıyla IMF hem ticari bankalar ve hem de G-7 hükümetleri tarafından desteklenen önemli bir uluslararası kurum olarak ortaya çıktı. IMF'in istikrar programlarının başarısının halen bir tartışma konusu olmasına rağmen (Öniş, 1998b: s.11, 84); 1980'lerde kazandığı itibar sonucunda IMF, uluslararası ekonomide önemli bir rol sahibi olmaya devam etmektedir.

IMF "conditionality"nin ikinci ve daha önemli sonucu tipik IMF istikrar ve yapısal uyum programlarının öğelerinde görülmektedir. IMF'nin tipik programları varolan sorunların monetarist bir tasvirine dayanmaktadır. Pereira (1993) tarafından "Washington Konsensusu" olarak tanımlanan bu tasvir "*piyasa güçlerine dayanan bir sisteme geçmek bile kendiliğinden ekonomik kaynakların sektörler ve süreçler arasında dağılımının yeniden yapılanmasına yol*

açacaktır" varsayımına dayanmaktadır (s:6, 18). Bu yaklaşıma göre ekonomik krizin nedenleri a) korumacılıkta ve aşırı büyümüş kamu sektöründe tezahür eden aşırı devlet müdahalesi, b) mali gevşeklik ve bütçe açığının kapatılması konusunda isteksizlikte görülen ekonomik popülizmdir. Bunun bir sonucu olarak ekonomik reformlar öncelikle ekonomik popülizmle mücadele etmeli ve bütçe açıklarını kontrol altına almalı ve orta vadede devlet müdahalesini azaltacak, ticareti serbestleştirecek ve ihracatı destekleyecek piyasa ekonomisine dayalı bir büyüme stratejisinin uygulanmasını amaçlamalıdır. Latin Amerika'dan Doğu Asya'ya dünyanın birçok bölgesinde uygulanan bu programların ortak öğeleri yatırım ve ticaretin serbestleşmesi, korumacı politikaların kaldırılması, devletin küçültülmesidir².

Gelişmekte olan ülkeler; IMF'in gücünün artması ve Reaganomics ve Thatcherism'in görece başarılarının yansıması olan ideolojik genişlemenin desteklenmesi gibi nedenlerin yanısıra (Kahler, 1992: s.92); değişen çevresel koşullara uyum sağlamak amacıyla da ekonomik serbestleşme programlarını uyguladılar.

Gelişmekte olan ülkeler; ilk olarak, hem yeni borç alma olanaklarının hem de direkt yardım fonlarının azalması sonucunda yeni döviz kaynaklarına yöneldiler. Bu yeni kaynaklarının ilki IMF yapısal uyum programlarında da öngörüldüğü üzere ihracat yoluyla döviz kazanmaktı. 1980 ve 1994 arasında alt ve orta alt gelir düzeyindeki ülkelerin ihracatları yıllık ortalama sırasıyla yüzde 5.5 ve 11.2 büyüme oranları gösterdiler (Dünya Bankası, 1996). Döviz elde etmenin bir başka yolu da yabancı sermayenin önündeki giriş engellerini kaldırmaktı. Direkt yabancı yatırımların toplam uzun vadeli kaynak akımlarına oranı 1980'de yüzde 13.5'ten 1990'da yüzde 46.5'e yükselmiştir (Dünya Bankası, 1996). Daha fazla döviz elde etmenin en son yolu da faiz farklarıyla oynayarak kısa vadeli ve portföy sermayeyi içeri çekmektir (Öniş, 1998c: s.515). Griffith-Jones ve Stallings'e göre gelişmekte olan ülkelere kısa vadeli sermaye

² IMF önlemlerinin detaylı bir listesi için bkz. Pereira (1993), Kahler (1992), Öniş (1998a)

akımı 1980'de 4 milyar ABD dolarından 1992'de 37 milyar ABD dolarına yükselmiştir. (Griffith-Jones ve Stallings, 1995: s.146).

Küreselleşme sürecini ivmelendiren bu politika tercihlerinin/dayatmalarının yanı sıra bir takım yapısal değişimler de gelişmiş ülkeleri etkilemekte ve ekonomik bütünleşmeyi hızlandırmaktaydı. Cerny'nin "üçüncü sanayi devrimi" adını verdiği bu süreç beş farklı trendin aynı anda gelişmesinden oluşmaktaydı. Bu trendlerden birincisi esnek üretim sistemlerinin gelişmesiydi. Esnek üretim sistemleri bütün bir üretim sürecini karmaşık, farklı ve deşebilen alt süreçlere bölmekte ve bütün sürecin tek bir mekan/fabrikada gerçekleşmesi yerine "taahhütler silsilesi" (recurrent contracting) adı verilen bir yaklaşımın gelişmesine yol açmaktaydı. Böylelikle alt süreçler farklı ülkelerde farklı kurumlar tarafından gerçekleşmekte, nihai ürün ise birleştirildikten sonra bütün pazarlara sürülebilmekteydi. Taşımacılıkta sağlanan göz kamaştırıcı ilerleme sayesinde, Milton Friedman'ın sözleriyle "*herhangi bir ürünü, herhangi bir yerde, herhangi bir yerden sağlanan kaynaklarla üretmek ve herhangi bir yerde satmak mümkün(dü)*" (Scholte, 1997: s.435). Stoklar en düşük düzeyde kalmakta ve üretim sürecini dikkat çekici derecede kısaltılabilmekteydi. Uluslararası büyük şirketlerin devletleri andıran merkezi bürokrasilerinin bu tür bir esnek üretim biçimini yönetebilecek daha esnek ve yatay bir yapıya dönüşmesi de ikinci trendi oluşturmaktaydı (Cerny, 1996: s.613). Üçüncü olarak bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim operasyonel karar alma süreçlerini yerleştirirken, ulusötesi şirketin sınır sisteminin hiçbir zaman olmadığı kadar etkin çalışabilmesiyle ortaya çıkıyordu (s.615). Sistemin arz yönünden bu etkenler esnek üretim ve yönetim sistemlerinin yaşayabilmesini sağlarken; talep yönünde de elverişli koşullar ortaya çıkmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah düzeyi anlamlı bir şekilde yükselen ileri ülkelerin vatandaşları, ikinci sanayi devrimine can vermiş olan standart ürünlerle tatmin olmamaya başlamıştı. Fordist ve Taylorist kitle üretimi stratejilerinin varolmasını sağlayan kitle tüketim toplumu çözülmüş ve neredeyse birbirine çok az benzeyen

pazar kümeleri ortaya çıkmıştı. Yeni tüketiciler kendilerini daha iyi tatmin edecek ürünlere daha fazla para vermeye hem hevesli hem de yeteri derece zengindi. Dolayısıyla esnek üretim sistemlerinin verdiği farklı ürünler üretebilme kapasitesine sahip firmaların, farklı ürünlere talep gösteren tüketicileri de hazırды ve bu tüketiciler sadece merkez ülkelerde değil dünyanın hemen her yerinde bulunmaktaydı (s.616; Scholte, 1997: s.434). Son olarak, yukarıda bahsetmiş olduğumuz üretimin uluslararasılaşması ve ticaretin artması; iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin de sayesinde küresel finansın doğuşuna elverişli bir ortam sağlamaktaydı. Finansal pazarların uluslararasılaşması, diğer ekonomik sektörleri ve etkinlikleri de küresel arenaya itmekteydi (Cerny, 1996, s.617).

Sürecin dinamiklerini kısaca özetlemek gerekirse gelişmekte olan ülkelerin çoğunlukla da ideolojik nedenlerden dolayı ticaret duvarlarını indirerek ihracat yoluyla büyümeye; finansal pazarlarını serbestleştirerek ve yatırım kolaylıkları sağlayarak uluslararası kısa ve uzun vadeli fonlar için rekabet etmeye çalıştıkları bir küresel iklimde; merkez ülkeler kaynaklı ulusötesi şirketlerin daha büyük ve daha farklılaşmış pazarlar için daha karlı üretim yapabilmelerini sağlayacak esnek üretim sistemlerinin gelişmesi “bütün mal, sermaye ve hizmetlerin” küresel düzeyde hareket edebilmesiyle tanımlanan küresel ekonominin oluşmasına yol açmıştır.

Küreselleşme sürecinin bugün ne kadar gerçekleştiğini anlayabilmemiz için bu sürecin boyutlarını bugünkü durumlarını analiz etmemiz gerekmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi küreselleşmenin birçok farklı tarifi ve buna bağlı olarak birçok farklı boyutunun tartışılmış olmasına karşın bu sürece atfedilmiş özelliklerin bazı ortak yanlarını üç başlık altında birleştirmek mümkündür: a) finansal işlemler (sermayenin dolaşımı), b) ticaret (malların dolaşımı), c) ulusaşırı üretim. Çalışmanın izleyen bölümünde küreselleşmenin bu üç boyutu tartışılacaktır.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz tarihsel gelişmelerin ışığında, küreselleşmenin en belirgin yüzünün finansal işlemler olduğu açıktır. Gerek gelişmiş ülkelerdeki sermayenin kendisine

daha karlı kanallar araması, gerekse de geliştirmekte olan ülkelerin bu sermayeyi kendilerine çekmek için rekabet etmeleri; finansal işlemleri kolaylaştıran teknolojik gelişmelerin de sayesinde finansal işlemlerin hem hacim olarak artmasına hem de içeriğinin değişmesine yol açmıştır.

1980 sonrasında finansal akımların hem hacim hem de yapı açısından önemli bir değişime uğradığı açıktır. IMF'in yayınlamış olduğu "World Economic Outlook" Raporunun üçüncü bölümünde yer alan çeşitli tablolara göre geliştirmekte olan ülkelere toplam yabancı sermaye transferleri 1970'de 10.8 milyar dolardan 1980'de 75 milyar dolara, 1990'da 100 milyar dolara ve 2000'de de 295 milyar dolara yükselmiştir. Bu süre içinde küresel yabancı sermaye hareketlerinin de benzer bir yükselme gösterdiğini bilmekteyiz. 1980'den 2000'e kadar olan süre içerisinde geliştirmekte olan ülkelere olan yabancı sermaye akımlarının toplam yabancı sermaye akımlarına oranı yüzde 42'den, yüzde 12'ye kadar düşmüştür. Bu rakamlar finansal akımların hacminin artmış olmasına karşın gelişmiş ülkelerin bu akımlardan aslan payını almaya devam ettiğini göstermektedir.

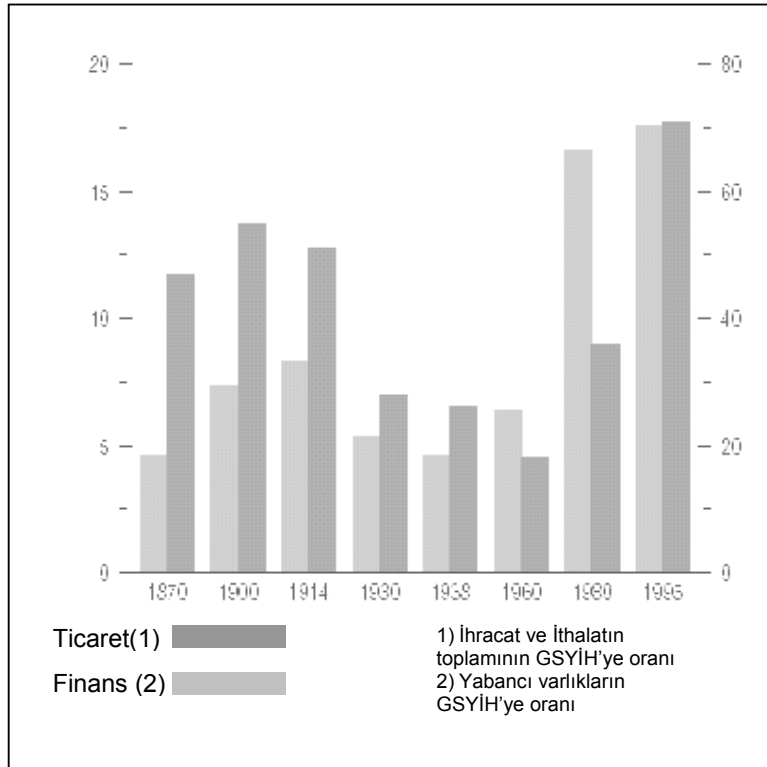
Geliştirmekte olan ülkelere giden finansal akımların yapısal incelemesini yaptığımızda ise, 1980'lere kadar büyük önem taşıyan resmi yardımların yerini diğer finansal kaynaklara bıraktığını görmekteyiz. 1991'de geliştirmekte olan ülkelere toplam net sermaye akımlarının yüzde 50'si resmi yardımlardan sağlanırken; 2000'de bu oran sadece yüzde 11'e düşmüştür. Doğrudan resmi yardımların yerini, payı yüzde 39'dan yüzde 67'ye yükselen doğrudan yatırımlar ve sermaye piyasaları almışlardır.

Küresel olarak bakıldığında toplam sermaye piyasaları hacminin 1991'de 794 milyar dolardan 2000'de 4 trilyon 324 milyar dolara, toplam doğrudan yatırımlar hacminin ise 160 milyar dolardan 1 trilyon 271 milyar dolara yükseldiğini görmekteyiz. Geliştirmekte olan ülkelerin küresel özel sermaye akımlarından aldıkları payın 1991'de yüzde 12'den 2000'de yüzde 8'e; küresel sermaye piyasası akımlarından aldıkları payın en yüksek orana ulaştığı 1997'de yüzde

6.2'den bugün yüzde 1.8'e düştüğünü gözlemlememiz; benzer bir şekilde de doğrudan yatırımlardan aldıkları payın da 1997'deki yüzde 37'den bugün yüzde 19'a düşmesi; finansal piyasaların bütünleşmesi olarak küreselleşmenin başarılı olduğunu ancak bu süreçten aslan payını dünya nüfusunun yüzde 15'ini oluşturup üretimin yüzde 78.5'ini ve ticaretin yüzde 66'sını yapan gelişmiş ülkelerin faydalandıklarını da göz önünde tutmamız gerekmektedir.

Özellikle de 2000 yılı verilerinde gelişmekte olan ülkelere toplam özel sermaye akımlarının yüzde 67'sinin Doğu Asya (yüzde 32) ve Latin Amerika (yüzde 35) tarafından alındığını; toplam yabancı doğrudan yatırım akımlarının yüzde 82'sinin ve toplam portföy sermayesinin yüzde 81'inin yine bu iki bölgeye yoğunlaştığı gözönünde tutulursa, finansal küreselleşmenin sadece gelişmiş ülkeler-gelişmekte olan ülkeler arasında değil, gelişmekte olan ülkelerin aralarında eşitsiz olarak dağıldığı açıktır. Küreselleşmenin bu eşitsizlik yaratan boyutuna çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değineceğiz.

Grafik 1. Küresel Ticaretin Değişimi

Yukarıdaki grafik küresel anlamda ticaretin ve finansın nasıl olduğunu göstermektedir (IMF, 2002). Yaşanan sürecin tarihte benzersiz olmadığını savunanların görüşlerini doğrular şekilde dünya finansal entegrasyonunun Birinci Dünya Savaşı öncesinde de çok yüksek oranlara ulaştığını görmekteyiz. Ancak ticaretin ve finansın aynı dönemde bu derece küreselleşmiş olması ve bu iki oranın da tarihsel olarak en yüksek oranlar olarak gerçekleşmesi, yaşadığımız sürecin farklı olduğunu savunanları destekleyici bir bulgudur. IMF'in aynı çalışmasında göre dünya ticaret hacmi 1984-93 döneminde yüzde 5.6 büyürken, 1994-2003 döneminde ise yüzde 6.5 büyüme hızına ulaşmıştır. Artışın görece düşük kalmasındaki en önemli sebep 2001 ve 2002 yıllarındaki düşük büyüme hızlarıdır. Öte yandan dünya ticaret hacmi bu dönem içerisinde 1997 yılında yüzde 10.6, 2000 yılında yüzde 12.6 gibi rekor düzeyde büyüme hızlarına ulaşmıştır.

Bu dönem içerisinde gelişmiş ülkelerin ihracatı yüzde 6 gibi sabit bir büyüme hızını korurken, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarının büyüme hızı ikinci on yılda yüzde 7.9 olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin ihracatları 1997 ve 2000 yıllarında sırasıyla yüzde 14 ve yüzde 15 oranlarında gerçekleşmiştir. İthalatın seyrine bakıldığında zaman gelişmiş ülkelerin ithalat büyüme oranlarının sırasıyla yüzde 6.3 ve 6.6 olarak fazla bir değişikliğe uğramadığını ancak gelişmekte olan ülkelerin ilk on yılda yüzde 4.4 olarak gerçekleşen ithalat büyüme oranlarının ikinci on yılda yüzde 6.6 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Petrol ihraç eden ülkeleri kapsam dışı bıraktığımızda petrol ihraç etmeyen ülkelerin ihracatlarının büyüme oranlarının bu iki dönem için yüzde 7.5 ve yüzde 9.5 olduğunu, ve 2000 yılında yüzde 17.8 gibi çok yüksek bir orana ulaştığını; ithalatlarının da bu iki dönem boyunca yüzde 7.4 büyüdüğünü de görmekteyiz.

Tablo 1. Dünya Ürün Ticareti: Bölgeler ve Seçilmiş Ekonomiler Bazında
(Milyar Dolar ve Yüzde)

	İthalat						
	Değer						
	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2001
Dünya Hacmi	66,0	84,0	163,0	589,0	1881,0	3770,0	6270,0
	Pay						
Dünya	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kuzey Amerika	19,8	19,7	15,5	16,7	17,8	19,8	22,5
Latin Amerika	10,6	9,3	6,8	5,1	4,5	5,2	6,1
Meksika	0,8	1,0	0,8	0,6	0,7	1,8	2,8
Brezilya	1,7	1,6	0,9	1,2	0,9	0,7	0,9
Arjantin	2,4	0,9	0,6	0,4	0,2	0,4	0,3
Batı Avrupa	40,4	39,4	45,4	47,4	40,0	43,1	40,3
O. D. Avrupa ve BDT Ülkeleri	5,8	7,6	10,3	8,9	8,4	2,9	4,3
Afrika	7,6	7,0	5,5	4,0	4,6	2,6	2,2
Güney Afrika	2,2	1,5	1,1	0,9	0,8	0,5	0,5
Ortadoğu	1,7	2,0	2,3	2,8	6,3	3,4	2,9
Asya	14,2	15,1	14,2	15,1	18,5	23,4	21,9
Japonya	1,0	2,9	4,1	6,5	6,7	6,4	5,6
Çin	1,1	1,7	0,9	0,9	1,1	2,8	3,9
Hindistan	3,1	1,4	1,5	0,5	0,7	0,6	0,8
Avustralya ve Yeni Zelanda	2,6	2,4	2,3	1,6	1,4	1,5	1,2
6 Doğu Asya Ülkesi	3,0	3,4	3,1	3,7	6,1	9,9	8,5
GATT/WTO Üyeleri	52,9	66,0	74,2	89,1	83,9	89,1	93,1

Kaynak: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı İstatistikleri³

Yukarıdaki tablo dünya mamul mal ticaretinin zaman içerisinde değişimini göstermektedir. 2000 yılı ihracat gerçekleştirmelerine baktığımızda dünya ihracatının yaklaşık yüzde 74'ünün ABD, Batı Avrupa, Japonya ve 6 Doğu Asya ülkesi tarafından gerçekleştirildiğini, Çin'in tek başına ihracatın ve ithalatın yüzde 4'üne sahip olduğunu görmekteyiz. 1973 ve 1980 yıllarında bu oranların yüzde 80 olduğu göz önünde tutulursa küreselleşme sürecinin üretimi uluslararasılaştırmasına karşın ticaretin "triad" adı verilen üçlü yapısını değiştiremediği açıktır. Bu da küreselleşmenin her zaman daha fazla ekonomik bütünleşme anlamına gelmediğinin başka bir göstergesidir.

³ <http://stats.unctad.org/public/eng/TableViewer/Wdsview/disviewwp.asp?ReportId=60>

Yukarıdaki iki boyuta ek olarak, üretimin uluslararasılaşması küreselleşmenin en önemli boyutu olarak görülmektedir. Gereffi'ye göre:

“hemen hemen her üretim faktörünün –para, teknoloji, bilgi ve mal- sınırları neredeyse güç harcamadan geçebilmesiyle, ABD, Alman veya Japon ekonomileri kavramları anlamsız hale gelmektedir. Ürünlerin her biri farklı bir ülkede üretilmiş parçalardan oluştuğu bir dönemde, bir “Amerikan” bilgisayar, “Alman” otomobili veya “Japon” kamerası demenin anlamı ne olabilir ki?” (Gereffi, 1995:s.101)

Daha önce de söylendiği gibi, ulusötesileşmiş bir üretim argümanı dünya ekonomisi hakkında bazı varsayımlara dayanmaktadır. Birincisi üretim faktörlerinin hepsinin son derece hareketli olduğu, böylece yatırımcıların karlarını maksimize etmek için en uygun yerde üretim yapabildikleridir. İkincisi, birinci varsayımın bir sonucu olarak ulusötesi şirketlerin ekonomik oyunun en önemli aktörleri olmasıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) yabancı şirketler tarafından yönlendirildiği için, DYY'nin ulusötesileşmiş üretimin en iyi göstergesi olduğu söylenebilir.

Doğrudan yabancı yatırımların dünya sermaye hareketleri içindeki payına baktığımızda 1980'den itibaren resmi yardımların azalan payını karşılayacak şekilde yükseldiğini ve 2000 yılı itibariyle gelişmekte olan ülkelere toplam sermaye akışlarının yüzde 67.1'inin doğrudan sermaye hareketlerinden kaynaklandığını belirtmiştik. 1970 yılından itibaren dünya doğrudan sermaye stokunda kayda değer bir artış gözlenmiştir. 1970'te 635 milyar dolar olan sermaye stoku, 1990'da 1 trilyon 871 milyar dolara, 2000 yılında ise 6 trilyon 845 milyar dolara yükselmiştir. Ancak gelişmiş ülkelerin bu fonlardan aldıkları paylarda bir azalma görülmemiştir: 1970'te yüzde 61 olan gelişmiş ülkelerin DYY stokundaki payları, 1990'da yüzde 73, 2000'de ise yüzde 65 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerin DYY stokundaki paylarının eşit dağıldığı da söylenemez: Güney ve Güneydoğu Asya gelişmekte olan ülkelerdeki toplam DYY stokunun 1970'te yüzde 66'sını, 1990'da yüzde 60'ını ve 2000'de yüzde 62'sini bulundurmaktadır. Güney Amerika'yı da eklediğimizde bu

iki bölgenin toplam gelişmekte olan ülkeler DYY stokundaki oranları 2000 yılı itibariyle yüzde 93'ü bulmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırım akışının dönem içerisindeki değişimi de benzer bir sonuç göstermektedir: 1970 yılında yıllık 12 milyar dolar DYY akımı, 2000 yılında 1 trilyon 491 milyar dolara kadar yükselmiştir. Gelişmiş ülkeler bu akımın 1970'te yüzde 75'ini, 1990'da yüzde 81'ini ve 2000'de ise yüzde 82'sini almaktadır. Gelişmekte olan ülkelere baktığımızda Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinin bu ülkelere toplam DYY akışının 1970'te yüzde 20'sini alırken, bu oran 1990'da yüzde 58'e yükselmiş 2000'de ise yüzde 55'e düşmüştür. 2000 yılı itibariyle, Güney ve Güneydoğu Asya ülkeleri ve Latin Amerika gelişmekte olan ülkelere toplam DYY akımının yüzde 95'ini almaktadır.

Küreselleşmenin bu üç boyutunun analizi finansal işlemlerin, dünya ticaretinin ve doğrudan yabancı yatırımlarının kayda değer oranlarda arttığını, bu anlamda küresel bir ekonominin doğmakta olduğunu göstermektedir. Öte yandan bütün bu boyutlarda gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumların korunmaya devam etmesi; buna ek olarak gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklılıkların da artması –örneğin Güney ve Güneydoğu Asya'nın bütün bu boyutlarda önemli bir paya sahip olmasına karşın Afrika ülkelerinin olmaması- küreselleşmenin herkesi daha mutlu ve müreffeh edecek bir süreç olmadığını da göstermiştir. Kabul edilmesi gereken bir gerçek dünya ekonomisinin küreselleştiği, ancak bu herkesin bu küreselleşmeden eşit derecede nasiplenmediğidir.

Çalışmamızın gelecek bölümünde küreselleşmenin yarattığı bölüşümsel sorunların bir kısa tartışmasını yapacağız.

Küreselleşmenin Bölüşümsel Sonuçları:

Neoklasik ekonomik teorinin, ekonomik bütünleşmenin derinleşmesinin ve ticaret önündeki engellerin kaldırılmasının etkinliğin artmasıyla sonuçlanacağına dair öngörüsüne karşın küreselleşmenin sonuçları her ülke için eşit olmaktan uzaktır.

Bir Dünya Bankası iktisatçısı olan Qureshi'ye göre (1996):

“küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler için önemli sonuçları vardır. Ticaret için yeni pazarların açılması, ticareti yapılan malların sayısının artması ve çeşitlenmesi, artan özel sermaye akımları ve teknolojiye daha kolay ulaşım gibi birçok yeni fırsat bu sonuçların arasındadır. Küreselleşmeyi derinleştiren ve gelişmekte olan ülkelere fırsatlar sağlayan dışa dönük reformlar küreselleşmenin hem parçası hem de yararlananı olmuş gelişmekte olan her geçen gün daha fazla sayıda ülke tarafından uygulanmaktadır. Etkinlik ve üretkenliğin öne çıkarılması ve ihracat ve yabancı yatırımlar için daha uygun bir ortamın bulunmasıyla dışa dönük reformlar gelişmekte olan ülkelerin ekonomik beklentilerini yükseltmiştir”

Yine de gelişmekte olan ülkeler için manzara bu denli iyimser değildir. Küreselleşmenin bölüşümsel sonuçları iki farklı düzeyde -devlet ve toplum düzeylerinde- ölçülebilir. Bunun anlamı küreselleşmenin hem devletler arasında eşitsizlik yarattığı yani bazı ülkelerin daha zengin, diğerlerin daha fakir olduğu; hem de farklı toplumsal gruplar arasında eşitsizliğe yol açtığıdır. UNDP tarafından yayınlanan “İnsani Gelişmişlik Raporu-1999”, “İnsani Yüzlü Küreselleşme” adı altında bu konuyu incelemektedir. Devletler arasındaki eşitsizliği bu rapor aşağıdaki şekilde göstermektedir:

“OECD ülkeleri küresel nüfusun yüzde 19'uyla, küresel ticaretin yüzde 71'ini, doğrudan yabancı yatırımların yüzde 58'ini ve tüm internet kullanıcılarının yüzde 91'ine sahiptirler... 10 ülke toplam ARGE harcamalarının yüzde 84'ünü yapmakta ve ABD patentlerinin yüzde 95'ine sahiptir. Gelişmekte olan ülkelere yapılan patent başvurularının yüzde 80'i gelişmiş ülkelerin vatandaşları tarafından yapılmaktadır” (HDR, 1999: s.3).

Kişi başına düşen gelire bakıldığında Dünya ortalama gelirinin 1970'te 2900 dolardan 1997'de 3610 dolara çıktığını; aynı süre içerisinde gelişmiş ülkelerin kişi başına düşen gelir ortalamalarının 12 bin 600 dolardan 19 bin 283 dolara; Doğu Asya ülkelerinin 1729 dolardan 7019 dolara yükseldiğini görmekteyiz. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerin ortalama kişi başına düşen gelirleri ise sadece 600 dolardan 900 dolara yükselmiş, Güney Asya, Sahara Altı Afrika ve Doğu Avrupa ülkelerinde ise bu rakam düşmüş ya da aynı kalmıştır (s.154). Bu durumu yukarıda bahsetmiş olduğumuz finansal akımların, doğrudan yabancı yatırımlarının ve küresel ticaret büyümesinin de yeryüzünün belirli bölgelerinde yoğunlaştığını gösteren rakamlarla da destekleyebiliriz. Tekrarlamak gerekirse küreselleşme bazı ülkelere fırsatlar sağlayan bazı ülkeleri de geri kalmışlığa iten bir süreçtir ve her ülke küreselleşmeden eşit derecede faydalanmamaktadır.

Küreselleşmenin bölüşümsel sonuçlarını tartışmamız gereken bir başka boyut da toplumlar içindeki eşitsizliğiyle arasındaki ilişkidir. Küreselleşme sürecinin ülkelerin daha etkin bir şekilde büyümelerine yol açacağı böylelikle de *"paylaşacak daha fazla servet"*in olacağını öne süren bazı yazarlar bulunmaktadır. Bu yazarlara göre yabancı sermayeye daha açık bir yapı yerel sermayeyi harekete geçirebilir, etkinliği ve verimliliği arttırabildiği gibi bilgi akışına da yardımcı olabilir. Yabancı sermaye hareketliliklerine açık olmak portföy risklerini dağıtmak için daha fazla fırsatların sunulmasına izin verecektir. Yabancı bankaların yerel finansal sisteme erişebilmeleri sermaye fazlası olanlarla ihtiyacı olanlar arasındaki ilişkinin daha etkin hale gelmesine, bankaların kar hadlerinin bunun bir sonucu olarak yatırım maliyetlerinin düşmesine yol açacaktır. Öte yandan dış ticaret açıklık kaynakların daha verimli kullanıldıkları alanlara kaydırılmasına böylelikle de etkinliğin artmasıyla sonuçlanacaktır. Dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasıyla yeni girdi mallarının ya da daha yüksek kaliteli ara mallarının daha ucuza alınabilmesi, teknolojinin kolaylıkla transfer

edilebilmesine ve ekonominin genel olarak daha verimli olmasına neden olacaktır (Agénor, 2002:s. 4).

Rogowski'nin (2001) eleştirel şekilde aktardığına göre, küreselleşmenin üç bölüşümsel sonucunun olması beklenmelidir. Bunlardan birincisi bütün ülkelerin sermayeyi kendilerine çekmek için benzer ve “sermaye-dostu” politikalar güdecekleri, yerel politikalar arasındaki farklılıkların dolayısıyla demokrasilerin etkisizleşeceği. İkincisi, politikaların benzeşmesi sonucunda ülkelerin refahları, büyümeleri ve yatırımları da benzeşecek ve doğru “sermaye-dostu” politikalar uygulayan fakir ülkeler sermaye akımlarından aslan payı alacaklar ve hızla ekonomik büyüme yoluyla zenginleşeceklerdir. Son olarak da doğal ya da yapısal nedenlerden –örneğin ulaşımın yetersizliği, kaliteli işgücüne sahip olmaları vs.- dolayı dezavantajlı olan ülkeler, risklerinin yüksek olması nedeniyle sermayeyi çekmekte de başarısız olacaklardır (s.3).

Küreselleşmenin bölüşümsel sonuçlarının yukarıda bahsedildiği kadar iyimser olmayacağı kanısında olanlar da vardır: Rodrik'e göre,

“ticaret ve yatırımın önündeki engellerin kaldırılması sınırları aşabilen toplumsal gruplarla aşamayan gruplar arasındaki asimetriyi belirginleştirmiştir. Birinci kategoride kaynaklarını en çok talep olan yere taşıma kapasitesine sahip olan sermaye sahipleri, eğitilmiş işçiler ve profesyoneller yer alırken yarı eğitilmiş ve eğitimsiz işçiler ve birçok orta kademe yönetici ikinci gruba dahildirler” (Rodrik, 1994:s. 5).

Küreselleşmenin yeniden değerlendirilmesi toplumsal gruplar arasındaki farklılıkların varlığını açıkça göstermekte ve hangi toplumsal grupların küreselleşmeden zararlı çıktıkları sorusunu yanıtlamayı kolaylaştırmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi sınırlı kapsamına karşın küreselleşmenin birinci önemli boyutu finansal akımların hacminde görülen genişlemedir. Bu tür bir genişlemenin iki olası sonucu bulunmaktadır. Birinci ve statik sonucu, sermaye hareketliliğindeki artış sonucunda sermaye sahiplerinin fonlarını en yüksek karı getiren alanlarda kullanmaları ve karlarını maksimize edebilmek amacıyla hızla hareket

ettirebilmeleridir. Artan sermaye hareketliliğinin ikinci sonucu ki bu sonucu dinamik olarak adlandırabiliriz, finansal işlemlerin artan riskidir. Kısa vadeli sermayenin yüksek hareketliliği nedeniyle, bir parasal veya mali politika değişikliği ya da herhangi öngörülemeyen bir faktör yabancı sermayenin kısa süre içinde ülkeyi terketmesine yol açabilir. Doğu Asya, Rusya, Türkiye ve Arjantin'de yaşanan finansal krizler kolaylıkla ekonomik bir krize dönüşebilen bu tür durumların iyi birer örnekleridir. Böyle bir durumda sermaye sahipleri krizin kaybedenleri arasındadırlar ancak yüksek sermaye hareketliliği sayesinde bu kayıplarını “hedging” ve diğer araçlar vasıtasıyla kapatma olanağına sahiptirler. Doğal olarak diğer toplumsal grupların örneğin işçilerin bu tür bir hareketlilik fırsatına sahip olmadıkları aşıkardır. Dolayısıyla bu sürecin potansiyel kaybedenleri toplumun sabit gelirli kesimleridir.

Küreselleşmenin ikinci önemli boyutu artan ticaret hacmidir. Gelişmekte olan ülkelerin bu ticaret artışından faydalanmaları sınırlı olsa da, bu ülkelerde bile bazı toplumsal gruplar küreselleşmenin bu boyutundan karlı çıkmış olabilirler. Artan ihracattan karlı çıkanlar, ekonominin ihracata yönelik kesimleridir. Örneğin ihracata yönelik üretim yapan sanayiciler ve mevcutsa ihraç edilen tarım ürünlerinin üreticileri bu süreçten kazançlı çıkanların arasındadır. Doğal olarak bu sektörlerde istihdam edilen işçiler de ihracat artışından karlı çıkmaktadırlar. Artan ithalattan faydalanan başlıca toplumsal gruplar ise bu ürünlerin ithalatçılarının yanısıra daha fazla tüketebilme olanağına sahip olan toplumun yüksek gelirli kesimleridir. Eğer bu durum uzunca bir sanayi koruma politikasını takip etmişse, ithalatta görülen artış sonucunda bazı ürünleri daha ucuza alma olanağına kavuşmuş olan toplumun hemen hemen bütün kesimleri kazananlar arasındadır. Toplumun bütün kesimleri kazançlı çıkıyor olsa bile dışa açılmanın hesabı bu kadar basit değildir. Öncelikle yerel pazara yönelik üretim yapan sanayiciler ve daha önce koruma altına alınmış olan sınai veya tarımsal malların üreticileri dışa açılmanın kaybedenleridir. Dolayısıyla tarım işçileri ve koruma altına alınmış

sanayilerde istihdam edilmekte olan işçiler de ihracat ve ithalatta görülen bu hacim artışından zararlı çıkma olasılığı yüksek toplumsal gruplardır (Rodrik, 1994:s. 66-68).

Üçüncü olarak doğrudan yabancı sermaye akımındaki artış da önemli bölüşümsel sonuçlar doğurmaktadır. Bu artışın da dinamik ve statik sonuçları vardır: Öncelikle ülkedeki doğrudan yabancı sermaye stokunda görülen artış ev sahibi ülke için istihdam yaratmaktadır. Dolayısıyla işgücüne olan talebin artması ücretlerin artması anlamına geldiği için doğrudan yabancı sermaye çeken ülkelerin işçileri kazananlar arasındadır. Yerel sanayicilerin yabancı ülke rekabetiyle karşı karşıya kalmaları nedeniyle bu sektörlerin işçileri kaybedenler grubundadırlar. Doğrudan yabancı sermayede görülen bu artışın dinamik sonucu ise artan sermaye hareketliliğinin yanı sıra deregüle edilmiş yatırım ortamı ve gelişmekte olan ve hatta gelişmiş ülkelerin yabancı sermayeyi çekmek için girişmiş oldukları rekabetle de yakından ilgilidir. Yukarıda hükümetlerin acil döviz ihtiyaçlarını giderebilmek için pazarlık güçlerinden feragat ettiklerinden söz edilmişti. Bunun bir sonucu olarak yabancı firmalar için “çıkış” opsiyonu küreselleşme öncesi döneme göre çok daha ucuzdur ve hareketlilikleri önemli derecede yükselmiştir. Bu koşullar altında, bir yabancı firma, karlarını yükseltmek amacıyla herhangi bir ülkedeki yatırımı kolaylıkla likide edebilmekte ve başka bir ülkeye kaydırmaktadır. Böyle bir çekilişin gerçekleşmesi durumunda, bu firmanın işçileri toplumun en çok zarar gören kesimleri arasında yer alacaktır. Üstelik hükümetlerin çokuluslu ya da ulusötesi firmalar karşısında kaybettikleri pazarlık gücü de yabancı sermayeyi çekebilmek için asgari iş koşullarında taviz vermelerine bunu takiben yerel üreticilerin de benzer tavizler için bastırmaları nedeniyle de ortalama iş koşullarının hemen hemen bütün işçiler için kötüleşmesine yol açacaktır.

Neoliberal uyum politikalarının uygulanmasının küreselleşmeyle hemen hemen eşanlı olarak gerçekleşmesi, bu iki gelişmenin bölüşümsel sonuçlarının içiçe geçmesine yol açmaktadır. Baer ve Maloney'e göre “gelir dağılımını iyileştirmek amacıyla daha önceden güdülmekte

olan birçok politikanın terkedilmesiyle ve getirdiği ekonomik zorluklar nedeniyle neoliberal ekonomik politikalar toplumsal olarak gerici olmakla suçlanmaktadır” (1997: s.311). Neoliberal ekonomi politikalarının ilk önemli bölüşümsel sonucu gerçek ücretlerde görülen ani düşmedir. Baer ve Maloney “birçok yazarın herhangi bir krizden sonra yüksek gelir gruplarının gelir kaynağı olan sermayenin küresel olarak yüksek karlılık vadeden yerlere hareket ettiğini ancak hareket edemeyen toplumsal grupların uyum politikalarının yükünü ‘evde’ çektiklerini söylediklerini” belirtmektedirler. Üstelik yerel brüt yatırım hacmi de büyük oranda düşmüştür (Baer ve Maloney, 1997: s.315).

Küreselleşmenin en önemli bölüşümsel sonuçlarından biri ülkelerin değişen ekonomik gerçeklere uyum sağlamak amacıyla vatandaşlarına sağladıkları sosyal hizmet politikalarında değişiklik yapmalarından doğmaktadır. Garret'in (1999) ülkelerin küreselleşme sürecinde sosyal politikalarında yaptıkları değişikliklerle ilgili genel kabul gören bir ayrımı bulunmaktadır. Hükümetler küreselleşme sürecinde ya sosyal politika harcamalarını azaltacaklar (etkinlik hipotezi) ya da vatandaşlarının kayıplarını ikame edecek şekilde düzenleyeceklerdir (ikame hipotezi). (Garret, 1999:s.2; Avelino vd., 2002: s.5; Kaufman ve Segura-Ubierno, 2001: s.3).

“Etkinlik” hipotezinin savunucularına göre hükümetlerin pazar mekanizmasıyla uyumlu savunma, mülki hakların korunması ve diğer temel kamusal mallar için ayırdıkları minimal bütçenin haricindeki her harcama ülkelerinin uluslararası pazarlarda rekabet gücüne zarar vermektedir. Kamu tarafından sağlanan hizmetlerin piyasaları yoktur. Gelir transferi politikaları ve sosyal hizmet harcamaları genelde kısa vadeli borçlanmayla ya da yüksek vergilerle karşılanmaktadır. Gelir ve servet vergilerinin yükseltilmesi mülk sahiplerine zarar vermekteyken; yüksek gerçek faizlerle yapılan borçlanmalar da yatırımları azaltmaktadır. Bu durum aynı zamanda gerçek döviz fiyatının değerlenmesine ve ulusal üreticilerin uluslararası pazarlarda dezavantajlı konuma getirmektedir. “Etkinlik” hipotezine göre ticaret ile

hükümetin büyüklüğü arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Ticaret serbestleşmesinin ulaşım, iletişim ve benzeri faktörlerdeki gelişmeden kaynaklandığına ya da hükümetlerin bilinçli tercihi sonucunda gerçekleştiğine inanılmasından bağımsız olarak ticaret açıklık ile hükümet harcamaları arasında negatif ilişki vardır.

Sermayenin, özellikle de finansal sermayenin hareketliliği gözönünde bulundurulduğunda bu mantık çok daha kuvvetli olacaktır. 24 saat boyunca işlem yapan aktörler yatırımlarına maksimum kazanç sağlayabilmek amacıyla büyük miktardaki sermayeyi küresel çapta hareket ettirmektedirler. Sermaye kaçıışı tehdidi, bir çoklarını finansal piyasaların hükümet politikalarının en önemli hakemi olduğunu düşünmeye itmiştir. Sermaye hareketleri tarafından “rehin” alınmış olan hükümetlerin finansal piyasalar tarafından onaylanmayan edimleri “para” tarafından cezalandırılacak, bu tür kurum ve politikalara sahip olmayan ülkeler ise sermayeden yoksun kalacaktır. Öte yandan, finansal sermayenin pazar mantığına ters düşen her türlü hükümet politikasına, özellikle de gereğinden fazla hükümet harcamalarına karşı olduğu da gözönünde tutulmalıdır. Sonuç olarak “etkinlik” hipotezi, küreselleşen sermaye piyasalarının hükümet harcamalarını baskı altında tuttuğunu, dolayısıyla bu tür harcamaların azaltılacağını öngörmektedir (Garret, 1999: s.5). Ayrıca ticaretin dışa açılması sonucunda uluslararası piyasalarda rekabet etmekte zorluk çeken baskı grupları da bu tür hizmetlerin azaltılması konusunda baskı yapacaklardır (Kaufman ve Segura-Ubiergo, 2001, s.5). Öte yandan, yukarıda da bahsedildiği üzere sermayeninkine benzer bir “çıkış” opsiyonuna sahip olmadığı için güçsüzleşen işçi örgütleri de bu tür politika değişikliklerine karşı direnemeyeceklerdir. Genel olarak ticaret teorisi, ekonomik bütünleşmenin sonucunda sermayenin işçi yoğun üretim süreçlerini, işçi fazlası olan ülkelere kaydıracağını, bunun da işçilerin pazarlık gücünü arttıracığını öngörse de; gerçekte durum böyle değildir. Uluslararası sermayenin talep edeceği işçiler genelde kalifiye ya da yarı kalifiyedir. Oysa bu tür ülkelerde işçilerin çoğu kalifiye değildir. Dolayısıyla işsizlik korkusundan dolayı daha kırılgan hale

gelen işçi örgütleri; yukarıda bahsedilen türden bir politika değişikliğine direnemeyeceklerdir (ibid. s.5). Son olarak gelişmekte olan ülkelerde işçi örgütlerinin daha çok kamu kuruluşlarında güç sahibi olmaları ve serbestleşme politikalarının en önemli hedeflerinden birinin bu kuruluşları tasfiye etmek ya da özelleştirmek olduğu gözönünde tutulursa, bu tür politika değişikliklerine karşı işçi reaksiyonunun neredeyse olmayacağını söylemek mümkündür (ibid.)

Öte yandan “tazmin” hipotezi, “etkinlik” hipotezinin siyasi faktörleri gözönünde tutmadığı varsayımından yola çıkmaktadır. Serbestleşme, savunucularının sürekli öne sürdükleri gibi orta ve uzun vadede herkes için daha iyi bir ekonomi yaratacak olsa bile kısa vadede bazı kesimlerin kayıpları çok daha fazla olacaktır. Yukarıda detaylı olarak tartışılan bu kesimler, “insani sermaye”nin geliştirilmesi, uluslararası bütünleşmenin getirdiği maliyetlerin karşılanması konusunda baskı yapacaklardır (Garret, 1999: s.6; Kaufman ve Segura-Ubiergo, 2001: s.9). Buna karşılık doğacak siyasi memnuniyetsizliğin kariyerlerini etkileyeceği kaygısında olan siyasetçiler ve bürokratlar, kaybeden kesimlerin kayıplarını tazmin etmeye eğilimli olacaklardır (Avelino vd., 2002: s.8). Bunun anlamı da ticari serbestleşmeyle hükümet harcamalarının eşanlı olarak artmasıdır.

Küreselleşmenin gelir dağılımı üzerindeki etkileri, özellikle de yoksulluk ile ilişkisi akademisyenlerin yanısıra siyasi otoriteler ve uluslararası kuruluşlar tarafından da kabul edilmiş ve bu konuda bir çok görgül araştırma yürütülmüştür (Kacowicz, 2001: s:3-6). Çalışmamızın bu bölümünde bazı araştırmaların sonuçlarından yola çıkarak küreselleşmenin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini göstermeye çalışacağız.

Öncelikle tartışılması gereken nokta, gerçekten küreselleşmenin yani dış ticarete ve uluslararası finansmana açıklığın büyüme getirip getirmediğidir. Dünya Bankası'nın “Küreselleşme, Büyüme ve Yoksulluk” (2002) adlı çalışmasında küreselleşen ülkelerle diğerleri arasındaki farklar ve bu farkların nedenleri tartışılmıştır. Bu çalışmada öncelikle

küreselleşme toplam ticaretin gayri safi yurt içi hasılaya oranı bir kriter olarak alınmış ve gelişmekte olan ülkelerin üçte biri “küreselleşmiş” olarak tanımlanmıştır. Çalışmanın belirttiğine göre

“her iki ülke grubu da 1980 yılında benzer ilk öğretim görmüş erişkin oranlarına sahipken, 1997’de küreselleşmiş ülkeler grubunda temel öğretim daha fazla yaygınlaşmıştır ve ortalama ilköğretim süresi 2.4’ten 3.8’e çıkmıştır. Az küreselleşenler daha az ilerleme kaydetmişlerdir... Tabloda da görüldüğü üzere küreselleşen ülkelerde mülkiyet hakları hukuk yönetimi endeksi daha yüksektir” (s. 34).

Burada belirtilmesi gereken fakat Dünya Bankası metninde olmayan unsur enflasyon, orta öğretim gibi konularda iki grup arasında fark olmadığı, ilk öğretimde aradaki farkın 0.7 yıl olduğu ve hatta yüksek öğretimde “küreselleşmemiş” ülkelerin 0.22’ye 0.18 gibi bir skorla daha önde olduklarıdır.

Yine aynı metine göre daha fazla küreselleşen ülkeler daha hızlı gelişmeye başlamışlar ve 1970’lerdeki 2.9’dan 1990’larda yüzde 5’lere kadar varan büyüme hızlarına ulaşmışlardır.

“Kendilerini artan büyüme hızları ve hızlanan dünya ekonomisiyle bütünleşme döngüsünde bulmuşlardır. Görüldüğüne göre büyüme ve ticaret birbirlerine katkıda bulunmakta ve eğitimin yaygınlaşması, azaltılan ticaret engelleri ve stratejik sektörel reformlar hem ticarete hem de büyümeye katkıda bulunmuşlardır” (s.36).

Öte yandan Dünya Bankası metnini oluşturanlar ellerindeki görgül çalışmaların temel argümanlarını desteklemediğinin bilincindedirler de:

“Her bireysel çalışmanın bizim kanıtlar ormanımızdan oluşan görüşümüze ters düşme olasılığı vardır...” demektedir; *“serbestliğin büyümeye zarar verdiği, buna karşılık korumacılığın katkıda bulunduğunu gösteren herhangi bir çalışma yoktur”* ve *“rahatlıkla söyleyebiliriz ki savaş sonrası dönemde üçüncü dünya ülkeleri arasında küreselleşme karşısı bir zafer kazanmış bir tane bile bulunmamaktadır”* (s.36) savlarını öne sürerek aşağıdaki şekilde cümelleştirmektedirler:

“Nihayetlendirmek gerekirse, 1980’lerden beri süregelen mamul mal piyasalarındaki küresel bütünleşme, doğru coğrafyada bulunan ve ellerindeki işgücü arzını doğru kullanmalarını sağlayacak kurumlara, politikalara ve altyapıya sahip gelişmekte olan ülkelerin bazı mal ve ürünlerde rekabet avantajı sağlamaktadır” (s.38)

Oysa başka çalışmalar farklı sonuçlar göstermektedir. Öncelikle Dünya Bankası ekonomistlerinin de kabul ettiği üzere dışa açıklık her zaman büyümeyi getirmez. Rodrik’in (2000) detaylı çalışmasında gösterdiği üzere:

“İster tarife kısıtlamalarına ya da tarife dışı kısıtlamalara dayalı olsunlar; ister ticaret hacimlerine, ticari açılma göstergelerinden hiçbiri büyümeyle istatistiksel olarak önemli bir bağlantı göstermiyor” (s.119).

Rodrik’e göre sermaye hesabının liberalleşmesi, sermaye akışlarına açıklık da ekonomik büyümeyle ilişkili değildir. Önemli olan yatırım oranları ve makroekonomik istikrardır (ibid.).

Ve özetle:

“ticaret engelleri düzeyiyle uzun vadeli büyüme arasında doğrudan bir bağlantıya ne tarihten destek bulabiliriz, ne de yakın zamanlı kanıtlardan” (ibid.)

Weisbort ve diğerleri (2000) de ülkelerin gelişme oranlarını incelemişlerdir. Öncelikle yazarlara göre 1980 sonrası dünyanın hiçbir bölgesinde ekonomik büyüme hızları 1960-80 arası dönemdeki kadar yüksek değildir. IMF’in övünçle savunduğu Doğu ve Güneydoğu Asya’da bile çok hızlı bir büyüme gösteren Çin hesaplama dışı bırakılırsa büyüme hızı bir önceki 20 yıla göre düşüktür (s.9). IMF kurmaylarının yaptığı bir başka çalışma da sermaye piyasalarının serbestleştirilmesinin büyüme üzerinde etkisinin ancak sanayileşmiş ülkelerde görülebildiğini, ancak sanayileşmemiş ülkelerde hala yüksek oranlarda sermaye korumacılığı yapıldığını göstermektedir. Yazarlara göre konu hakkında varolan yayınlar zaten sermaye piyasalarının serbestleşmesiyle ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olmadığını vurgulamaktadır. Kendi çalışmalarında da bu tür bir ilişkinin ancak Doğu Asya ülkelerinde görüldüğünü söylemektedirler (Edison vd., 2002: s.34).

Daha önce bahsetmiş olduğumuz gibi küreselleşmenin dış ticaret ve finansal akışlar gibi ülkeler arasındaki farklılıkları arttırıcı etkileri de gözönünde bulundurulursa, dışa açıklığın ya da sermaye piyasalarının daha serbest olmasının büyüme üzerindeki etkilerinin olmaması; ya da coğrafya, kurumsal düzenlemeler gibi başka etkenlerle etkileşerek önem kazanması; küreselleşmenin kendiliğinden ekonomik büyümeyi ve refahı getirmeyeceğini göstermektedir.

Küreselleşmenin toplumlar içindeki eşitsizliğe etkisine baktığımızda ekonomik büyüme konusunda olduğu gibi IMF ya da Dünya Bankası kaynaklı yayınların küreselleşmenin pozitif etkilerine dikkati çekerken, aksi yönde birçok yayının da varolduğudur. Dünya Bankası'nın yukarıda adı geçen raporu, küreselleşmenin ekonomik büyüme yoluyla fakirliği azaltmasının beklendiğini belirterek başlar.

“Düşük gelirli ülkelerin küresel pazarlara mamul mallar ve hizmetler üreterek dahil olmasıyla, fakir insanlar kırsal alandaki fakirliğe mahkum olmaktan kurtulacak ve şehirlerde daha iyi işlere sahip olacaklardır” (Dünya Bankası, 2002, s.1).

Ancak yine açıklık ve büyüme arasındaki ilişkide olduğu gibi bu konuda da açık bir kanıt sunulmamaktadır. Örneğin sayfa 47'de küreselleşmenin gelişmiş ülkelerde bir benzeşmeye yol açtığı söylenmekte, ancak bir sonraki cümlede ülkeler içi eşitsizliğin arttığı bunun da büyük bir olasılıkla göçlerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Paragrafın sonuç cümlesinde ise *“OECD ülkelerini düşündüğümüzde, ülkeler arasındaki eşitsizliğin azalmasından dolayı küreselleşme büyük olasılıkla eşitleştirici bir rol oynamıştır”* denmektedir (s.48).

Keza *“küreselleşmiş ülkelerle OECD ekonomileri bir arada tutulduğunda”*, küreselleşme ülkeler arası eşitsizliği azaltmış ancak ülke içi eşitsizliği arttırmıştır. Bunun nedeni ise Çin'in yüksek derecede yoksul olmasıdır (ibid.)

Küreselleşmenin ülke içi gelir dağılımı üzerindeki etkisi konusunda Dünya Bankası raporunun sunabildiği pozitif kanıtlar ise sayılıdır. Aynı sayfada ülkede ortalama gelirin yükselmesiyle en fakir yüzde 20'nin gelirinin yükselmesi arasında bir ilişki bulunduğu;

müteakip sayfada “hangi ölçütle ölçülürse ölçülsün dışa açıklıkla gelir eşitsizliği arasında” bir ilişki bulunmadığı söylenmektedir (s.49). Üzerinde özellikle durulan kanıt ise “salt yoksulluk” denilen ve günlük gelirin 1 dolardan aşağı olması olarak tanımlanan bir kriterin altında gelir sahibi nüfusun yüzde 14 oranında azalması ve 762 milyon kişiye inmesidir (ibid.). Bütün bu kanıtlardan yola çıkarak, Dünya Bankası yayını küreselleşen ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının azaldığının bunun da iyi bir şey olduğunun altını çizmektedir (s.50).

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Programı tarafından yayınlanan “İnsani Yüzlü Küreselleşme” adlı raporda (1999) ise farklı bir resim sergilenmektedir. Öncelikle 80 ülkenin on yıl önceki kişi başına düşen gelirlerinden daha düşük bir gelire sahip oldukları, 40 ülkenin yıllık yüzde 3’ten yüksek bir orana ulaştığı ve 55 ülkenin gelirlerinin 1990’dan yana düştüğü söylenmektedir (s.2-3). En zengin ülkede yaşayan en fakir yüzde 20 ile, en fakir ülkede yaşayan en fakir yüzde 20 arasındaki gelir farkı 1960’taki 30’a 1’den, 1990’da 60’a 1’e ve 1997’de 74’e 1’e çıkmıştır. Yüksel gelimli ülkelerde yaşayan yüzde 20’lik bir nüfus dünya hasılasının yüzde 86’sını, dünya ticaretinin yüzde 82’sini, doğrudan sermaye yatırımlarının yüzde 68’ini almaktadır. En fakir yüzde yirmilik nüfusun bu rakamlardan aldığı pay ise yüzde 1’dir. Bütün bunlar yerkürenin içinde bulunduğu eşitsizliğin boyutlarını göstermektedir (s.3). Ülkelerin kendi içlerindeki eşitsizlik de kayda değer boyutlardadır. Rusya’da en zengin yüzde 20’nin payı en fakir yüzde 20’nin aldığı gelirin 11 katıdır. Çin Endonezya, Tayland ve diğer Asya ve Doğu Asya ülkeleri de yüksek büyüme hızlarına karşın gelir dağılımının bozulduğu ülkelerdir. UNDP raporuna göre eşitsizlik sadece gelişmekte olan ülkelerle sınırlı değildir. 19 OECD ülkesinden sadece 1 tanesinde çok az bir iyileşme görülmüştür: Gelir dağılımının en fazla bozulduğu ülkeler İngiltere, İsveç ve ABD’dir. Bu ülkelerde ailelerin yüzde 60’ı fakirlik çizgisinin altında yaşamaktadır (s.37). Küreselleşmenin işçiler açısından sonuçları da pozitif değildir. Küresel rekabet ülkeleri ve işverenleri daha esnek politikalar gütmeye itmiştir. 1996

yılından itibaren sözleşmesiz ya da farklı bir tür sözleşmeli işçilerin toplam işgücü arasındaki oranları Şili'de yüzde 30, Arjantin'de ise yüzde 36'dır. Latin Amerika'da enformel sektörde istihdam edilenlerin oranı yüzde 58'e yükselmiştir ve yaratılan her işin yüzde 85'i enformel sektördedir (s.37). UNDP'nin 2002 yılında yayınladığı bir diğer İnsani Gelişmişlik Raporu'nda da eşitsizliğin devam ettiği görülmektedir. Bu rapora göre 1950'den bugüne bir karşılaştırma yapıldığında dünya nüfusunun yüzde 80'ini oluşturan 73 ülkenin sadece 9'unda gelir eşitsizliğinin azaldığı belirtilmektedir (s.18-21).

Dünya Bankası ekonomistlerinden Milanovic'in 2002'de yayınlamış olduğu "Küreselleşmenin Gelir Dağılımındaki Etkisini Yok Sayabilir miyiz?" adlı araştırma raporu da küreselleşmenin yukarıda bahsedilen etkisine kanıt sunmaktadır: Milanovic'in hane anketlerinden yola çıkarak yaptığı çalışmasına göre dışa açılma fakir ülkelerde fakirler ve orta sınıf gelirleri üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Gelir düzeyi ancak 5000-6000 dolar düzeyine geldiğinde –örneğin Çek Cumhuriyetinde- dışa açılmanın etkisi alt gelir grupları için pozitif olmaktadır (s. 12-13). Fakir ülkelerde dışa açılma zenginlerin daha zengin, fakirlerin daha fakir olmasına yol açmakta; ancak zengin ülkelerde dışa açılma zenginlerle fakirler arasındaki uçurumu azaltmakta ve kuramsal beklentileri doğrulamaktadır (ibid.) Ancak bölgesel farklar incelendiğinde, bu durumun her bölge için geçerli olmadığı görülmektedir. Geçiş ekonomisi ülkelerinde dışa açılma fakirlere katkıda bulunurken; Afrika ve Latin Amerika'da daha kötüleştirmiştir. Küreselleşmenin diğer göstergelerinden doğrudan yabancı yatırımların ve finansal derinleşmenin gelir eşitsizliği üzerinde etkisi yoktur (s.14, 20).

IMF ve Dünya Bankası'nın küreselleşmenin gelir dağılımına olan etkileri konusunda azımsadıkları bir başka nokta da finansal krizlerin bölüşüm üzerindeki etkisidir. IMF'in "Dünya Ekonomisi 2002" adlı raporunda finansal krizlerin dünya ekonomisiyle bütünleşmemiş ekonomilerde daha yaygın görüldüğü belirtilmektedir (s.134). Bunun nedeni ihracattan sağlanan gelirler, sermaye akışlarındaki ani değişimlerden daha az etkilenilmesini

sağlayacaktır. Ayrıca dışa açıklık, hükümetleri sermaye akışlarına karşı daha duyarlı olmaya itecektir. Finansal açıklığın etkisi ise bu yayında “finansal açıdan dışa açık ülkeler daha yüksek borç oranlarına sahip olduklarından dış şoklardan daha fazla etkilenecek; ancak zaten istikrarlı bir döviz kuruna sahip olduklarından bu etki kolaylıkla emilecektir” (s.135) olarak değinilmektedir. Dünya Bankası'nın “Küreselleşme, Büyüme ve Fakirlik” adlı çalışmasında ise finansal olarak dışa açık ülkelerin krizlere açık oldukları ancak uzun vadede krizlere karşı dayanıklılık geliştirdikleri belirtilmektedir (2002: s.70). Finansal krizlerin nedenleri incelendiğinde a) dışa açılan ülkelerin finansal kurumlarının yetersiz olması, b) uluslar arası finansal piyasalardaki hatalar, c) küreselleşme sonucunda ülkelerin dış etkilere daha açık olması gibi faktörlere bağlanmaktadır. Konusu “küreselleşme, büyüme ve fakirlik” olarak tanımlanan bu çalışmada krizlerin bölüşümsel etkilerine hiç değinilmemekte, finansal krizlere karşı alınacak tedbirler olarak “doğru” makroekonomik politikalar ve uluslararası koordinasyonun artırılıp IMF gibi kurumlara daha fazla yetki verilmesi sayılmaktadır (s.74,76).

UNDP'nin “İnsani Gelişmişlik Raporu”nda bu konuda daha fazla bilgi edinmek mümkündür. Raporun finansal krizlerin insani gelişmişlik üzerine etkisinin tartışıldığı bölümünde öncelikle finansal uçarılığın bugünün bütünleşmiş finansal piyasalarının reddedilemez bir özelliği olduğunu belirtmektedir. Bu bakış açısıyla, Doğu Asya krizi bir yol kazası değil, finansal piyasaların yapısal zayıflığının bir sonucudur. Yapılan çalışmalar uluslararası finansal akım haciminin büyümesine paralel olarak finansal krizlerin sıklaştığını da göstermektedir. Doğu Asya krizinin arkasında yatan birinci neden finansal piyasalarda riski azaltmak için geliştirilen türev araçların bizzat kendilerinin riskin bir parçası olmasıyken; ikinci nedeni de finansal piyasa kurumlarının yeterince gelişmesi beklenmeden piyasaların serbestleştirilmesidir (s.40). Finansal krizin bölüşümsel sonuçlarına gelince, UNDP çalışması Doğu Asya krizi özelinde makroekonomik dengelerin –büyüme, enflasyon, döviz kurları, ödemeler dengesi- kısa

vadede düzelebileceğini ancak istihdam ve gelirlerin düzelmesinin vakit alabileceğini belirtmektedir. Krizler üzerine yapılan bir çalışma krizden bir yıl sonra üretimin eski düzeyine ulaştığını ancak ücretlerin kriz öncesi düzeyine ulaşması için 4, istihdamın ise 5 yıla ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Doğu Asya krizi sonucunda bir çok firma iflas etmiş, fakirlik kayda değer şekilde artmış, işsizlik yükselirken gerçek ücretler düşmüştür. İşsizlik özellikle kadınları ve gençleri vurmuştur. Aileler gelecek kaygısı nedeniyle çocuklarının eğitimine harcadıkları kaynakları azaltmış, hükümetler eğitim ve sağlık konusunda kamuya verdikleri desteği kısmak zorunda kalmışlardır. Son olarak toplumsal gerilim sonucunda aile içi şiddet, sokak suçları ve intiharlar yaygınlaşmıştır. İşsizlik bütün bu gerilimlerin ve insan acısının kaynağı olarak gösterilmektedir (ibid).

Küreselleşmenin bölüşümsel sonuçlarının tartışıldığı bu bölümü sonlandırmadan önce, hükümetlerin güttükleri sosyal politikadaki değişimlerden de bahsetmekte yarar bulunmaktadır. Hatırlanacağı üzere küreselleşmenin bu politikalar üzerinde iki türlü etkisi olabilecektir: “Etkinlik” hipotezine göre sosyal harcamalar azaltılacak, “tazmin” hipotezine göre de hükümetler küreselleşmeden zarar görenleri tazmin etmek amacıyla sosyal harcamaları arttıracaklardır. Avelino ve diğerlerinin Latin Amerika ülkelerini kapsayan çalışmaları (2001) sosyal harcamalar üzerinde en etkili faktörün ülkelerin demokratikleşme düzeyi olduğu; dış ticarete açıklığının etkisi negatifken, finansal açıklığın etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir (s.20). Sosyal harcamalar eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik kalemleri bazında incelendiğinde ticarete açıklığın bütün bu kalemler üzerinde negatif etkisi olduğu ve özellikle de sosyal güvenlik harcamalarını çok yüksek oranda azalttığı görülmektedir. Finansal açıklık ise özellikle eğitim ve sağlık üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Ticarete açıklığın negatif etkisi “etkinlik” hipoteziyle ilişkilendirilirken; finansal açıklığın pozitif etkisi ise hem vatandaşların daha fazla “tazmin” için talep göstermesiyle hem de

hükümetlerin daha önce fonlanmayan bu tür harcamaları fonlamak için uluslararası kaynakları kullanabilmeleriyle açıklanmaktadır (s.23-24).

Kaufman ve Segura-Ubierno (2001), yine Latin Amerika ülkelerini kapsayan bir örnekleme ancak 1973-1997 yıllarını kapsayan bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada da ticarete açıklığın sosyal harcamalar üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu (s.20), sermaye piyasasının serbestleşmesiyle sosyal harcamalar arasında bir ilişki bulunmadığı (s.22) görülmüştür. Sosyal harcamalar emeklilik, sağlık ve eğitim olarak bölündüğünde de benzer sonuçlara varılmıştır (s.26).

Rudra ve Haggard (2001) daha geniş kapsamlı bir örnekleme yaptıkları çalışmalarında ticarete açıklık sosyal harcamaların kısılmasına neden olduğunu göstermektedirler (s.18). Daha ilginç bir nokta, demokratik ülkelerde dışa açılmanın sosyal harcamalar üzerindeki etkisinin pozitif olması, yani Rudra ve Haggard'ın deyimiyle "bu ülke hükümetlerinin daha fazla sorumluluk taşımaları nedeniyle 'tazmin' hipotezini doğrulamalarıdır" (s.20). Benzer şekilde işçi örgütlerinin görece daha kuvvetli olması da, hükümetleri kayıpları tazmin edici politikalara yönlendirmektedir (s.22).

Küreselleşmenin bölüşümsel sorunlarının tartışıldığı bu bölümü özetlemek gerekirse, sürecin küresel anlamda ekonomik büyümeyi, ticari ve finansal entegrasyonu arttırdığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan bir çok fırsatlar sunmakta, ancak bu fırsatlar bütün ülkeler ya da ülkelerin bütün vatandaşları tarafından eşit olarak paylaşılmamaktadır. Öte yandan, bütünleşen ticaretin ülkelerin büyüme hızlarını arttırarak bir refah alanı yarattığı konusundaki kuramsal beklenti bütün ülkeler için geçerli olmamaktadır. Bilakis, küreselleşmenin toplum içi eşitsizlikleri arttırdığı da görülmektedir. Öte yandan finansal bütünleşme ülkeleri finansal krizlere karşı kırılgan hale getirirken, daha sık görülmeye başlanan krizler toplumun zaten kaybeden kesimlerine daha fazla zarar vermektedir. Uluslararası rekabetin baskısıyla da devletler korumacı politikalarından vazgeçtikleri için, küreselleşme toplumların bazı kesimleri

için hem fakirleştikleri hem de herhangi bir kriz durumunda varlıklarının daha fazlasını kaybedecekleri bir ortam anlamına gelmektedir.

Küreselleşmenin bölüşüm üzerindeki bu negatif etkilerinin demokrasinin yaşayabilmesi bakımından yarattığı sorunlar izleyen bölümde tartışılacaktır.

Küreselleşme ve Demokrasi

Küreselleşmenin demokrasi üzerindeki etkilerini analiz edebilmek için öncelikle demokrasinin açık bir tanımının yapılması kaçınılmazdır. Yine de demokrasi kavramının detaylı ve yeterli bir tanımını bulmak kolay değildir. Diamond, Collier ve Levitsky'nin demokrasinin 550'den fazla tipini tanımladıklarından bahsetmektedir (Diamond, 1996:s.21). Dolayısıyla demokrasinin alternatif tanımlarının uzun bir listesini yapmaktan ziyade Przeworski'nin demokrasi tanımının kullanılması çalışmanın perspektifi açısından tercih edilmiştir.

Przeworski'ye göre *“demokrasi partilerin seçim kaybettikleri bir sistemdir. Bu sistemde partiler, farklı çıkarlar, değerler ve düşünceler vardır. Kurallar tarafından düzenlenmiş bir rekabet vardır... Bütün bu kurumsal farklılıkların altında tek bir temel unsur –katılıma açık bir rekabet- herhangi bir siyasi sistemi demokratik olarak tanımlamak için yeterlidir”* (Przeworski, 1991: s.10). Başka bir ortak çalışmasında Przeworski kendi demokrasi kavramını şöyle tanımlamaktadır: *“bizim demokrasi tanımımız minimalist bir tanımdır. Robert A. Dahl'ın 1971'deki klasik 'Polyarchy' çalışmasını takip etmekte ve muhalefetin kazanma ve iktidara gelme şansının olduğu seçimlerin düzenlendiği her rejimi demokrasi olarak tanımlamaktayız”* (Przeworski vd., 1996 :s.39).

Bu çerçevenin ötesinde Przeworski'nin en önemli noktası demokrasiyi oyunun kuralı olarak tanımlamasıdır. Ona göre demokrasi ordudan siyasi partilere ve seçmene kadar bütün siyasi aktörlerin kabul ettikleri bir denge noktasıdır. Dolayısıyla demokrasinin yerleşmesi bu denge noktasının yaşayabilmesine bağlıdır. Przeworski durumunu şöyle tasvir etmektedir:

“Verili siyasi ve ekonomik şartlar altında belli bir kurumlar sistemi ‘köydeki tek oyun’ haline geldiğinde, herhangi bir oyuncunun demokratik kurumlar dışında davranmayı düşünmeyip kaybedenlerin bir dahaki sefere yine aynı kurumlar altında şanslarını denemeyi kabul ettiğinde, demokratik istikrar gelmiş demektir. Demokrasi kendini

kabul ettirdiği, yani bütün önemli siyasi güçlerin, kurumların çıkar ve değerlerini sonucu belirsiz karşılıklı etkileşimine boyun eğdirdikleri zaman yerleşmiştir” (1991: s.26).

Oyunun kurallarının tasvibi demokrasinin yaşayabilmesi ve yerleşebilmesi için hayati önem taşıdığından, demokrasiler siyasi aktörlerin “çıkış” opsiyonlarını kullanmadıkları ve oyunun kurallarını değiştirmeye çalışmadıkları sürece yaşarlar.

“Bu nedenle, demokratik sistemin yaşayabilmesi için gerekli minimum olasılık çıkarların demokratik etkileşiminde kaybetmenin değerine bağlıdır. Harici – demokrasiyi rafa kaldırma ya da diğerlerini bu eyleme provoke etme gibi- bir opsiyonu olan siyasi güçler eğer demokraside sürekli kaybettikleri durumların bile gelecek alternatif bir rejimden daha iyi olduğunu kabul ettikleri sürece demokratik oyunun içinde kalabilmelidir” (Przeworski, 1991: s.31)

Sonuç olarak oyunun yaşayabilmesi oyuncuların tatminine bağlıdır:

“... eğer bazı önemli siyasi aktörler bölüşümsel çekişmeleri kazanma şansına sahip değillerse ve demokrasi kaybedenlerin maddi koşullarında gelişme sağlamazsa, demokratik kurumlar altında sürekli kaybetmekten mağdur duruma düşenler bu kurumlara karşı olacaklardır. İtaat ve katılımı sağlamak için demokrasi önemli sonuçlar doğurmalı, bütün önemli siyasi aktörlere maddi durumlarını geliştirme fırsatları sunmalıdır” (Przeworski, 1991: s.32).

Bu perspektiften, demokrasi onu kendi aralarındaki rekabeti düzenlemenin en iyi yolu olduğunu kabul eden toplumsal grupların bir koalisyonudur ve bu koalisyonun yaşayabilmesi üyelerinin çoğunluğunun demokrasiden oyunun kuralı olarak memnuniyetine bağlıdır.

Przeworski demokrasinin bu tanımının çıkarımlarını özellikle ekonomik reformların siyasi dinamikleri bağlamında tartışmıştır. Bu tartışma, birçok ülkenin küreselleşme, ekonomik reform ve demokratikleşmeyi eş anlı olarak yaşamaları nedeniyle bizim için önem taşımaktadır.

Öncelikle ekonomik reformları yürütebilmek bu reformlar için belli bir kamusal destek sağlayabilme sorunudur. Przeworski'ye göre “*reformları uygulayabilmek için, hükümetler*

sendikalardan, muhalefet partilerinden ve diğer siyasi örgütlerden destek almaya çalışmalıdır...” (Przeworski, 1991: s.182). Siyasi aktörlerin katılımlarının önemli bulunmasının altındaki mantık her reform sürecinin geçici bir refah kaybına yol açtığı ve bunu kamuoyunun memnuniyetsizliğinin izlediği gerçeğiyle bağlantılıdır. Bu memnuniyetsizliğin de hükümete olan desteğin azalmasına neden olması kaçınılmazdır. Siyasiler, halk desteğine ihtiyaç duymaları nedeniyle, kamuoyunun memnuniyetsizliğiyle her karşılaştıklarında gelecek seçimlerde koltuklarını koruyabilmek için halk desteğini yeniden sağlamaya çalışırlar. Geddes bu durumu “siyasetçinin ikilemi” olarak adlandırmakta ve toplumsal aktörlerin işbirliği sağlanmadıkça reformların başarılı bir uygulamasını imkansız olarak nitelemektedir (Geddes: 1994: s.27-30).

Toplumsal aktörlerin güveni önce reformları uygulamakta, sonra da demokrasiyi yerleştirmekte hayati önem taşımaktadır. Przeworski'ye göre “*insanların gelecek tüketimleri hakkındaki düşünceleri bugünkü fedakarlıkları karşılığında gelecek tüketimlerinin artacağından ne kadar emin olduklarına bağlıdır. Eğer uzun vadenin vaatlerine inanırlarsa kısa vadede yokluk çekmeyi kabul edeceklerdir*” (Przeworski, 1991: s.169).

Güven düzeylerine bağlı olarak, seçmenler alternatif reform stratejileri arasında tercih yaparlar. Eğer yüksek güven düzeyine sahiplerse, radikal stratejileri; eğer güven düzeyleri düşük veya yoksa daha mutedil stratejileri tercih edecek, hatta radikal stratejileri veto edeceklerdir. (Przeworski, 1991: s.173). Düşük güven düzeyleri demokrasinin zayıflamasına da yol açacaktır. Przeworski durumu şöyle tasvir etmektedir:

“Maddi koşullardaki geçici bir düşmenin her reform sürecinin özelliği olması nedeniyle, ne ‘kararnameler’ ne de ‘dahil etme’ ani bir ekonomik iyileşme sağlayamaz... Baskıların artmasıyla hükümetler çatışmaların çözümü için *decretismo* ve *pactismo* arasında zik zaklar çizmeye başlarlar⁴. Bunun bir sonucu olarak,

⁴ *decretismo* ve *pactismo* terimleri Przeworski tarafından iki ayrı yönetim biçimini tasvir etmek için kullanılmaktadır. *Decretismo* ülkenin kararnamelerle, kamuoyu ya da meclis desteği aranmadan yönetilmesi,

hükümetler reformların açık bir tanımını yapmaktan uzaklaşır ve onları uygulama yeteneklerini kaybederler. Devlet ekonomik istikrarsızlığın en önemli sorumlusu olarak algılanmaya başlar. O zaman sıra ellerinde sihirli formülleriyle sihirbazlara gelir. Reformlara olan inanç eridiğinde, her yeni hükümet halkın güvenmemeyi henüz öğrenmediği bir şeyler yaparak geçmişle olan bağlarını koparmaya çalışır. Bu üslubun sonucu temsili kurumların çürütmesidir... Siyasal süreç seçimlere, yürütmenin kararnamelerine ve seyrek protesto patlamalarına indirgenmiştir” (Przeworski, 1991: s.186).

“Dur ve Yürü” tarzı reformlar yüzünden demokrasi zayıfladıkça reformların uygulanması siyasi istikrarın bozulmasına yol açar. *“Bir noktada alternatif reformları abandon etmek ya da bütün temsili kurumları lağvetmektir. Otoriter hevesler kaçınılmazdır. Uyumsuz isteklerin seslendirilmesi, prosedürleri takip etme zorunluluğundan doğan gecikmeler, çatışmaların mantıksız gözükmeye başlaması kaçınılmaz olarak reform yandaşlarında sabırsızlığa ve hoşgörüsüzlüğe yol açar. Öte yandan, refahın erimesiyle, güven azalır ve hükümet gittikçe daha az yeterli gözükmeye başlar. Bunun sonucu olarak insanlarda çıkarlarını ne pahasına olursa olsun hatta demokrasi pahasına savunma hevesi doğar”* (Przeworski, 1991: s.187).

Bu argümanı takiben küreselleşmenin demokrasi üzerindeki etkisini tartışabiliriz. Yukarıda küreselleşmenin devlet ve toplum üzerinde önemli etkileri olduğundan bahsedilmişti. Öncelikle küreselleşme toplumlar arasında ve toplum içinde eşitsizlikler yaratmaktadır. Toplumun bazı kesimleri için küreselleşme maddi refahlarını geliştirmek için önemli bir fırsat alanı yaratırken, diğerleri için refah düzeylerinin düşmesine yol açmaktadır. Yukarıda tartışıldığı gibi sermaye sahipleri ve ihracata yönelik üretim yapan sanayiciler bu sürecin genelde kazançlıları olarak sayılırken, işçiler, bazı zirai üreticiler ve orta derece yöneticiler kaybedenlerdir. Üstelik neoliberal ekonomik politikalar toplumun bu kesimlerine ciddi olarak da zarar vermektedir. Dolayısıyla toplumdaki gelir dağılımı bozulmakta ve toplumun ekonomik politikaların bölüşümsel sonuçlarına olan elastikiyeti azalmaktadır.

pactismo da karar alma süreçlerine toplumsal aktörlerin örneğin işveren ve işçi sendikalarının dahil edilerek belli bir pakt oluşturulması anlamına gelmektedir.

İkinci olarak, yukarıda detaylı olarak tartışılan neoliberal yapısal uyum programlarının bir parçası olarak devletin, refah devleti fonksiyonlarından gönüllü olarak çekilmesi, bölüşümsel politika uygulama kapasitesini ciddi olarak azaltmıştır. Buna ek olarak küreselleşme, devletin manevra alanını, finansal işlemlerin hacminin büyümesi, ekonominin açılması ve çokuluslu/ulusötesi şirketlerin gücünün artması nedeniyle azaltmıştır. Bunun bir sonucu olarak devlet toplumun kaybeden kesimlerinin kayıplarını karşılama gücünü kaybetmiştir. Dolayısıyla toplumun hayal kırıklığına uğramış bu kesimlerinin desteklerini önce hükümetten sonra demokrasiden çekmeleri mümkündür.

Bu perspektiften, demokratikleşen bir ülkede tipik senaryo şöyle tasvir edilebilir:

Bu ülkede demokrasiye geçiş a) aşağıdan, toplumun işçi sendikaları ve öğrenci örgütlerinden işadamları derneklerine kadar uzanan farklı kesimlerinden oluşan bir demokratik koalisyonun desteğiyle, ya da b) yukarıdan, otoriter yöneticilerin bir kararıyla gerçekleşebilir. İkinci durumda bile toplumsal grupların bir demokratik koalisyon kurmaları mümkündür. Yukarıdan ya da aşağıdan, geçiş sonrasında bu koalisyon tarafından desteklenen bir parti ya da demokratik koalisyonun farklı üyelerini temsil eden bir koalisyon hükümeti iktidara gelir. Bu ilk hükümetin iki önemli görevi vardır: ekonomik reformları gütmek ve demokrasiyi yerleştirmek. Her ekonomik reform programının geçici refah kayıplarına yol açması nedeniyle ve kayıpların toplum içinde eşitsiz dağılması durumunda, bir seçim koalisyonuna dönüşmüş olan bu demokratik koalisyon çözülmeye başlar. Hükümetin önünde iki alternatif vardır: reformları gütmek ve gelecek seçimlerde kaybetme riskini almak ya da seçim koalisyonunu yeniden kurmaya çalışmak. Genel olarak hükümet ikinci şıkkı seçer ve desteğini sağlamlaştırmak amacıyla ekonomik reform programını gevşetir. Bir zaman sonra, hükümet popülist ekonomik politikaların neden olduğu ekonomik krizlerle karşı karşıya kalır. O zaman, aynı ikilemle yine karşı karşıyadır: ekonomik reformları uygulamak ya da popülist politikalara devam etmek. Bu sarkaç hareketi bir süre daha devam eder ve hükümete olan

güvenini azalmasına neden olur. Eğer bu sarkaç hareketi bir veya iki seçim döneminden uzun sürerse, toplumun bazı kesimleri kalıcı şekilde kayıba uğrarken, diğer başka kesimleri de sürekli kazançlı çıkmaya başlar. Bu durum kaçınılmaz olarak toplumun kaybeden bazı kesimlerinin, oyunun kurallarının belli bir maddi tatmin düzeyi sağlamaması ve tatmin etmemesi nedeniyle demokrasiden desteklerini çekmelerine ve başka yönetim biçimleri aramalarına yol açar.

Küreselleşme faktörüyle beraber bu durum daha karmaşıktır. Daha önce de söylendiği gibi toplumdaki eşitsizliklerin artması ve devletin bu eşitsizlikleri gidermek için gerekli silahlarından vazgeçmesi, toplumsal grupların maddi kayıplara karşı olan elastikiyetlerinin azalmasına yol açmıştır. Bu durum yukarıdaki senaryoda demokratik koalisyonun çözülme hızının artmasıyla sonuçlanacaktır.

Doğal olarak bahsedilen senaryo tek alternatif değildir, senaryonun aktörleri kendi rollerini ve sonuçları değiştirme olanağına sahiptir. Hükümet toplumsal grupları karar alma süreçlerine dahil etmeyi ve toplumsal elastikiyeti arttırmayı tercih edebilir. Veya, geçiş sürecinde toplumsal aktörler arasındaki iletişimi ve işbirliğini kolaylaştıracak bazı kurumsal düzenlemelere gidilebilir. Daha önemlisi, hükümet ekonomik politikalarının bölüşümsel sonuçlarına önem vererek toplumsal grupların kayıplarını kendi manevra alanını genişleterek gidermeye çalışabilir.

Yine de oyunun aktörleri ekonomik politikalarının bölüşümsel sonuçlarının demokrasinin yıkılmasına yol açabileceği gerçeğini ihmal ederek, rollerinde düzenlemeler yapmazlarsa; demokrasileri yerleştirmenin kolay bir iş olmadığı ve küreselleşmenin kendiliğinden demokrasilerin yaşamasını kolaylaştırmayacağı gerçeğiyle karşılaşacaklardır.

Küreselleşme ve Türkiye

Çalışmamızın şu ana kadar olan bölümünde küreselleşme sürecini, bu sürecin boyutlarını ve bölüşümsel sonuçları tartışılmıştır. Przeworski'nin demokrasiler ve geçiş süreçleri hakkındaki modeli de küreselleşme sürecinde demokratikleşen ülkeleri bekleyen tehditleri kuramsal olarak sergilemiştir. Çalışmanın bu aşamasında, küreselleşme sürecinde Türkiye deneyiminin kısa bir analizi yapılacak ve gelecekte Türkiye'nin oynayacağı rolün parametreleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Küreselleşmenin Türkiye'de çok iyi bilinen bir hikayesi vardır. Farklı sonuçlar çıkarılsa da bu konuyu inceleyenler Türkiye'nin yakın dönem ekonomik tarihinin küreselleşmenin ekonomik boyutuyla içice yaşandığını kabul etmişlerdir. Öniş'e göre (1998a, 2000) Türkiye'nin serbestleşme tarihinin dört önemli dönüm noktası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 24 Ocak 1980 ile Kasım 1983 arasında yaşanmıştır. Askeri hükümetin uyguladığı istikrar ve yapısal uyum programlarının yürütüldüğü bu dönemde daha önce kontrol altında tutulan fiyatlar serbestleştirilmiş ve TL'nin değeri düşürülmüştür. Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) yeni fiyat politikası sayesinde kara geçmeye başlamışlardır. Hükümetin piyasa üzerindeki kontrolü azalmış ancak sıfırlanmamıştır (s.185). Türkiye serbestleşmesinin ikinci önemli aşaması 1983 genel seçimlerini takiben Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesiyle yaşanmıştır. Seçimi takip eden iki ay içerisinde hem ticaret rejimi hem de sermaye piyasaları kayda değer ölçüde serbestleştirilmiştir. Gümrük korumaları neredeyse sıfırlanmış, sermaye hareketleri ve döviz fiyatları üzerindeki kısıtlamalar azaltılmıştır (ibid). 1983-87 yılları arasında "ihracata yönelik büyüme" adı verilen bu dönem süresince ihracat sayesinde büyüme yaşanmış ve ekonominin dışa açıklık oranı yüzde 63'ten yüzde 80'ler düzeyine kadar yükselmiştir (1998d: s.292). Gayrı safi yurtiçi hasılda ortalama yüzde 6.5 gibi yüksek bir büyüme hızına ulaşılmıştır (Yeldan, 2001: s.41). Bu dönemde hükümet altyapı yatırımları yoluyla ekonomik büyüme politikaları gitmiş, ancak dış borcun GSYİH'ye oranı yüzde 60'lara kadar yükselmiştir (Öniş,

1998e: s.189). Serbestleşmenin üçüncü aşaması 1989 yılında sermaye piyasalarının tamamıyla serbestleştirilmesiyle yaşanmıştır (Öniş, 2000: s.4). Aynı dönemde 1987 erken genel seçimleriyle daha önce yasaklanmış olan siyasi liderlerin siyasete dönmesi, uygulanmakta olan ortodoks ekonomi politikalarından taviz verilmesine ve o güne kadar serbestleşmeden zarar görmüş toplumsal kesimlerin zararlarının reel gelirlerde yaşanan artışlarla giderilmesine çalışılmıştır. Öniş ve Webb'e göre (1998), ANAP hükümetleri DYP'yle rekabet edebilmek ve kırsal seçmen tabanlarını genişletebilmek için geleneksel tarım destek fiyat politikalarını kullanmayı tercih etmişler, bunun sonucu olarak da mali açıklarda büyüme yaşanmıştır (s.361). İlaveten, ANAP hükümetleri artan işçi hareketlerine karşı gerçek ücretleri yükselterek yanıt vermişlerdir (s.362). Bütün bunlar geliri ekonomik istikrar politikalarının mağduru olan ücretliler ve tarım sektörü lehinde yeniden dağıtma yönünde adımlardır. Yine de bu bölüşümsel politikalar başarılı olamamış, iktidar partisi 1989 ve 1991'de iki seçim yenilgisi yaşamıştır.

1983-1991 arasındaki ANAP iktidarını devlet altyapı yatırımlarıyla ve dış borçlanma marifetiyle hızlı büyüme; dışa açıklığın ve özellikle ihracatın hızlı artışı, yüksek enflasyon oranları ve liberal söylemlerin egemenlik kazanmasıyla tanımlayabiliriz. Dış ticaretteki kayda değer artışa karşın doğrudan sermaye yatırımlarında önemli bir yükselişe 1988 yılına kadar rastlanmaması ve 1988'i takip eden iki yıl içerisinde yabancı sermaye stokunun 3 katına katlanarak 1990'da 6 milyar doları aşmasının dış faktörlere bağlanması, serbestleşme politikalarından kazanımların umulduğu kadar çok olmadığı sonucunu çıkartmamızı sağlamaktadır (Öniş, 1998f: s.313).

Oysa bu dönemin kayda değer bölüşümsel sonuçları olmuştur. 1980-90 arasında imalat sanayi başta olmak üzere bütün sektörlerde reel ücretlerde düşme görülmüştür. Yeldan'ın cümleleriyle:

“... küreselleşen Türk işgücü piyasalarında ücretlerin üretkenlik kazanımlarıyla bağlı olan birlikteliği 1980 dönüşümü ile kopartılmış ve 1950’den bu yana gelen artış trendi terkedilmiştir” (Yeldan, 2000: s.75).

1980-1988 arası dönemde maaş ve ücretlerin milli gelirden aldıkları pay yüzde 33’ten yüzde 14’e; tarım kesiminin aldığı pay ise yüzde 24’ten yüzde 17’ye düşmüştür (Sönmez, 2001: s.175). İmalat sanayinde marjinal/kayıtsız olarak çalışanların imalat sanayi toplam istihdamına oranı 1980’de yüzde 33’ten 1990’da yüzde 36’ya yükselmiştir (Yeldan, 2000: s.96). Öte yandan 1989 sonrası dönemde siyasi motivasyonla izlenmeye başlanan popülist politikalar 1989-90 yıllarında ücretlerin kayda değer bir oranda yükselmesine yol açmışsa da, bu artış yaklaşmakta olan 1994 krizi tarafından tek bir adımda kaybedilecektir (Ansal vd, 2000: s.68).

1991 genel seçimlerinden sonra kurulan koalisyon hükümetinin iki ortağı, Demirel’in DYP’si ve İnönü’nün SHP’si esas olarak reform sürecinden kaybedenlerin bir koalisyonuydu. Öniş’e (1998g) göre askeri rejimin ve onu takip eden ANAP iktidarlarının istikrar ve yapısal uyum programları iki toplumsal grubu vurmıştı:

“Öncelikle, İthal İkamesi koalisyonunun önemli bir parçası olan örgütlenmiş işçilerinin kentsel kesimi hem görelî hem de mutlak olarak önemli kayıplar yaşadı. İkinci olarak, önceki ekonomik rejimler döneminde yoğun teşvik programlarından faydalanmış olan tarımsal üreticiler, bu teşviklerin yapısal uyum programlarının ilk aşamalarında uygulamadan kaldırılmasıyla servetlerinin büyük bir kısmını kaybettiler (s.500).”

Öniş’e (1998c) göre koalisyon hükümeti bir ikilemin içerisinde doğmuştu. Hükümet bir yandan sıkı bir istikrar programı yürütmeyi ve Türk ekonomisindeki makroekonomik istikrarsızlığın hakkından gelmeyi hedeflemekteydi. Öte yandan, hükümetin seçmen tabanı hükümetin bu tür bir istikrar programı uygulamasına izin vermemekteydi. Yukarıda da bahsedildiği üzere DYP-SHP koalisyonu ANAP hükümetlerinin istikrar politikalarından zarar görenlerin oluşturduğu bir koalisyonu temsil etmekteydi. Doğal olarak, liderler daha kolay bir

yolu seçtiler: yüksek gerçek faiz oranlarının teşvik ettiği kısa vadeli sermaye akışlarından da faydalanarak yüksek ekonomik büyüme hızları tercih edildi. Bu yolla seçmen taleplerini karşılayarak tabanlarını güçlendirmeyi hedeflemekteydiler (s:518-519). Sanayi düşük bir vergi yükü, artan ücretleri karşılayacak düşük girdi maliyetleri ve Türk lirasının aşırı değerlenmesi sonucunda ucuz ithal girdiler yoluyla desteklenmekteydi. Finans sektörü yüksek faiz gelirlerinden doğrudan kazanç sağlamaktaydı. İşçiler yüksek ücret artışları ve çiftçiler de tarım destekleme fiyatlarındaki yükselişten faydalanmaktaydı (ibid). Bu mutluluk halkası 1994 ekonomik krizine kadar devam edebildi.

Krizin bölüşümsel sonuçlarını tartışan Öniş, işçilerin krizin tartışmasız kaybedeni olduğunu belirtmektedir:

“Gerçekte, bir başka bakış açısıyla 1994 krizi işçileri ‘pazar despotizmi’ yani işçilerin pazarlık güçlerini işsizlik yaratarak ve işten çıkarmalarla azaltılması yoluyla terbiye etmek olarak algılanabilir” (s.521).

Koalisyon hükümetinin ekonomik politika tercihlerini 1991’i takiben yükselen kamu harcamaları/GSMH oranının yükselmesi, kamu harcamalarının yatırımlardan çok cari harcamalara yönelmesinde görmek mümkündür. Öte yandan kamu gelirlerinin GSMH’ye oranı sürekli düşmüş, 1988’deki sermaye serbestleşmesi marifetiyle elde edilen gelirler bu açığın kapatılmasına sarfedilmiştir (Öniş, 2000: s.15). Hükümetin yaklaşan 1994 yerel seçimlerinde avantaj sağlamak amacıyla yerel yatırımları harekete geçirmek amacıyla faizleri düşürmeye çalışması kısa vadeli sermayenin ülkeyi terketmesine ve ülkenin geçmişindeki en büyük krizlerden birini yaşamasına yol açmıştı (ibid, s.16). Bu dönem içerisinde kamu kesiminin tahvil ihracının GSYİH’ye oranı 1991’de yüzde 7.4’ten 1994’te yüzde 22’ye kadar yükselmiştir (Yeldan, 2000: s.131). 1992-1993 yıllarında ülkeye yaklaşık 4.3 milyar dolar sıcak para girmiş ancak 1994 yılında 5 milyar dolardan fazla bir rakam ülke dışına çıkmıştır (s.137).

Yeldan, 1989-1994 arasındaki dönemin “mali piyasaların henüz çok genç ve sığ olduğu kalkınmakta olan bir ülkede, uluslararası para piyasalarının spekülasyonuna erken ve deneyimsiz bir şekilde eklenmenin acı maliyetini” sergilediğini belirtmektedir (s.140). Sermaye kaçıışı tehditiyle güdülen yüksek reel faiz düşük kur politikası sarmalı uluslararası piyasalarca yönlendirilen bir araca dönüşmüş ve Merkez Bankası'nın para politikaları üzerindeki kontrolünü kaybetmesi nedeniyle de krizlere her an açık durumda gelmiştir (ibid.)

1995 yılını takiben ekonomi hızlı bir düzelme sürecine girmiş, üç yıl arka arkaya yüzde 7 gibi yüksek bir büyüme hızı yaşanmıştır. 1996 yılında gerçekleşen Avrupa Birliği'yle Gümrük birliğinin ithalat üzerindeki pozitif katkısıyla yaşanan bu büyüme dönemi boyunca dış ticaret açıklarının artmasına, kamu borçlanma gereksiniminin GSMH'ye olan oranının yüksek düzeyde olduğuna da şahit olunurken (Sönmez, 2000: s.180; Öniş, 2000: 18), 1997 Doğu Asya krizini takiben ekonomi için tehlike çanları çalmaya başlamıştır.

1999 yılı Aralık ayında hükümet IMF'in desteğiyle bir istikrar programını uygulamaya koymuştur. Programın temel amacı 1999'da yüzde 63 olarak gerçekleşen enflasyonu 2002 yılından itibaren tek haneli rakamlara indirmek olarak tanımlanmıştı. Bu amaçla bir döviz sepeti hazırlanmış ve kur çıpası uygulamasıyla Temmuz 2001'den itibaren serbest kur sistemine geçilmesi öngörülmüştür. Buna ek olarak kamu sektöründeki ücret artışları sınırlandırılmış, özelleştirmeler ve tarım sektörüne verilen desteklerin rasyonelleştirileceği vaadinde bulunulmuştur. 2000 yılı sonuna gelindiğinde enflasyon hedefinde 15 puanlık bir sapma olsa bile mali hedefler tutturulmuş, reel faizler enflasyondan daha hızlı düşmüş, 3.2 milyar dolarlık bir özelleştirme başarılmıştı. Ancak izlenen ekonomik politikalar hem ticari bankaların yurtdışından borçlanarak açık pozisyona girmelerine yol açmış, hem de ekonominin yüzde 7 oranındaki büyümesine karşın ithalatın yüzde 35 gibi yüksek bir oranda yükselmesine şahit olunmuştur. Böylelikle ticaret açığı 20 milyar doların üzerine çıkmıştır. İç ve dış siyasi gelişmelerin etkisiyle Kasım 2000'de 5.2 milyar dolarlık yabancı sermaye ülke

dışına çıkmıştır. IMF'in finansal desteği ve hükümetin yeni taahhütlerde bulunmasıyla sermayenin kaçıışı bir süre için durdurulabilmiştir. Yine de artan kamu borç stoku, yüksek enflasyon ve TL'nin değerlenmesi, kur çıpası sisteminin korunabileceği konusunda bir şüphe yaratmış ve Şubat 2001'de Cumhurbaşkanı'yla Başbakan arasında yaşanan bir tartışma sonrasında ülkenin en ağır finansal kriziyle karşı karşıya kalınmıştır. Merkez Bankası parasal araçlar üzerinde kontrolünü tamamen kaybetmiş, gecelik faizler yüzde 500'e kadar yükselmiştir. IMF'in baskısıyla hükümet kur çıpası sistemini terketmek zorunda kalmış ve TL bir gecede dolara karşı değerinin yüzde 30'unu kaybetmiştir. Şubat 2001'den Eylül ayına kadar 6 milyar, Kasım 2000 krizini takip eden bir yıl içerisinde ise 17 milyar dolar sermaye yurtdışına çıkmıştır. Bu rakam büyük oranda IMF kaynaklı kredilerle kapatılmaya çalışılmıştır (Akyüz ve Boratav, 2001; s:13-24).

Birçok yazara göre 2001 krizi erken finansal bütünleşmenin ve yanlış IMF yönlendirmesinin bir sonucudur. Ertuğrul ve Yeldan'a göre (2001) "kısa vadeli borçlanma yoluyla kamu açığını kapatma stratejisi" bankaların kırılganlıklarını arttırmış (s.4), kontrol edilemeyen ve uçarı sermaye hareketleri nedeniyle de sermaye piyasalarının serbestleştirildiği 1989 yılından beri dışa bağımlılığı artan bankacılık sistemi (s.5) piyasa risklerine karşı daha duyarlı hale gelmiştir. 2000 İstikrar programının kısa vadeli finansal akışlara bağımlılığı öncelikle sermaye kaçışına, daha sonra da hükümetin kontrolünü kaybetmesine yol açmıştır (s.7). Cizre ve Yeldan'ın (2002) çalışmasına göre de kriz siyasetçilerin reform konusundaki isteksizlikleri ya da bürokratların politika hatalarından doğduğu iddiası yanlıştır. Resmi söylemin iddialarına karşın 2000 yılında hem mali hedefler hem de parasal hedefler tutturulmuştur. Krizin doğmasındaki esas neden Türkiye'nin kırılgan ve sığ finansal piyasaların "prematüre" bir şekilde dışa açılması ve kısa vadeli sermaye hareketlerine karşı kırılgan hale gelmesidir (s.3). Makroekonomik dengelerin oturmadığı ve bankacılık sektörünün gerektiği şekilde

düzenlenmediği bir ortamda uluslararası rekabete açılmak zorunda bırakılan finansal piyasaların krizlere karşı dayanıklı olmaması şaşırtıcı değildir (s.10).

Alper ve Öniş'e (2001) göre ise krizin esas nedeni "premature" olarak açılan finansal piyasalarının aşırı derecede kırılgan olmalarıdır. 1999 istikrar programının yukarıda da bahsedilen başarılarına karşın uluslararası finansal piyasaların siyasal risklere karşı aşırı duyarlı olması, 1999 genel seçimlerini takiben kurulan uyumsuz koalisyon hükümetinin siyasi istikrarsızlık sinyalleri karşısında Türkiye piyasalarından çekilmeleri sonucunda gerçekleşmiştir (s: 19-21).

Türkiye'nin ekonomi tarihinin son yirmi yılının küreselleşme süreciyle içice geçtiğini göstermeye çalıştığımız bu bölümü şöyle özetleyebiliriz. 1980 İstikrar programıyla başlayan serbestleşme ve dışa açılma süreci, 1983-1987 yılları arasında ihracata dayalı büyüme stratejisinde başarılı olmuştur. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden faydalanan hükümetler altyapı yatırımları sayesinde büyümeyi sürdürebilmiş ancak enflasyonla mücadelede başarısız olmuşlardır. 1987 yılında siyasi rekabetin artması hükümet üzerinde bölüşümsel baskıları hissettirmiş, makroekonomik bir rasyonaliteye sahip olmadan dışa açılma sürecinden kaybedenlerin zararlarını popülist politikalarla tazmin etmeye yöneltmiştir. 1988 yılında kambiyo rejiminin tamamıyla serbestleştirilmesi 1991 yılında iktidara gelen koalisyon hükümetine yeni araçlar sağlamış, kısa vadeli borçlanma yoluyla sürdürülen büyüme; kısa vadeli fon çıkışı sonucunda ülkenin en önemli ekonomik krizlerinden biriyle sonuçlanmıştır. Sermaye piyasalarının derinleşmeden dışarıya açılmış olması bu süreci tetikleyen en önemli unsur olmuştur. Siyasi istikrarsızlık ve birbirini takip eden koalisyon hükümetleri yönetiminde 1995-1998 yılları hızlı büyümeye ve yüksek enflasyona tanık olmuştur. Bunun en önemli nedeni serbestleşmenin en son aşaması olan Gümrük Birliği'yle artan ithalat hacmidir. 1999 yılı sonunda uygulamaya konulan istikrar programı, uygulanan programın finansal sistemi daha da kırılgan hale getirmesi sonucunda mali ve parasal

hedeflerin tutturulmasına karşın Şubat 2001'de çökmüş ve ülkenin en önemli ekonomik krizi yaşanmıştır.

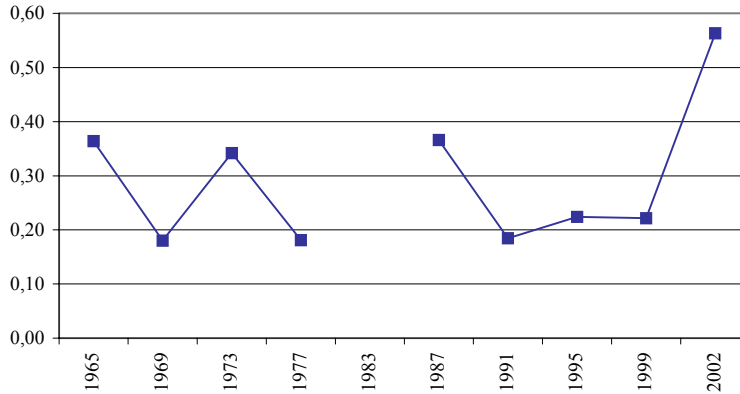
Bölüşümsel açıdan serbestleşme yılları ücretlilerin ve tarım kesiminin reel ücretlerinin sürekli düşmesiyle sonuçlanırken; popülist politikalar sayesinde elde edilen kazanımlar krizlerde yitirilmiştir. Ayrıca gelir dağılımı bu kesimler aleyhine bozulmuş ve emek piyasası marjinalleşmiştir. Küreselleşme vaat ettiği ekonomik büyümeyi sağlamış ancak dışa açıklık ve finansal piyasalarla bütünleşme gelir dağılımına zarar vermiştir. Türkiye'nin son yirmi yıllık deneyimi, küreselleşmenin negatif bölüşümsel sonuçlarının tipik bir örneği olarak nitelendirilebilir.

Türkiye'nin küreselleşme deneyiminin siyasal sonuçlarına geldiğimizde, 1980 sonrası bu dönemin en önemli özelliğinin süre giden siyasal istikrarsızlık olduğunu görmekteyiz. ANAP'ın 1983'teki ve 1987'deki tek parti iktidarıyla sonuçlanan seçim zaferlerini takiben, ülke 1991-2002 arasında sürekli koalisyonlar tarafından yönetilmiştir. 1991-1995 arasında üç koalisyon, 1995-1999 arasında üç koalisyon ve bir azınlık, 1999-2002 yılları arasında da bir koalisyon hükümeti ülkeyi yönetmiştir. 1991'le 1999 yılları arasında hükümetlerin ömrü ortalama 389 gün olmuştur. Bu oran siyasi istikrarsızlığın en yüksek olduğu dönem olarak tanımlanan 1974-1980 döneminin ortalaması olan 398 güne son derece yakındır. Bu açıdan DSP-MHP-ANAP hükümetinin 1300 güne yaklaşan iktidarı bir rekor olarak kabul edilmelidir.

Öte yandan 1991, 1995 ve 1999 seçimlerinde hiçbir parti ardı ardına iki seçim kazanamamıştır. Aşağıdaki grafikte Türk seçmenin uçarılığı gösterilmektedir. Uçarılık endeksi 0 ile 1 arasında değişen ve bütün seçmenler partilerini değiştirmeleri durumunda 1'e eşit olmaktadır. Dünya genelinde bakıldığında yüzde 20 gibi bir rakamın yüksek kabul edilmesine karşın Türkiye'de bu oranın 1991 sonrasında bu rakamın altına inilmemiştir. 2002 genel seçimindeki seçmen uçarılığının, bir önceki seçime katılan iki partinin kendilerini fesh

ettikleri 1987 seçimlerinden dahi yüksek olarak yüzde 57 gibi bir rakama ulaşmış olması karşılaştırmalı siyaset bilimi öğrencileri için çok önemli bir araştırma konusu olacaktır.

Grafik 2. Türk Seçmenin Uçarlığı

Burada yanıtlanması gereken en önemli soru, Türkiye'nin yaşamış olduğu siyasi istikrarın ne kadarı küreselleşme sürecinden kaynaklanmıştır. Yaşanan siyasi istikrarsızlığın nedenleri hakkında bir çok çalışma mevcuttur. Öniş'in siyasal islamı tartıştığı çalışmasında (2001) küreselleşme ile Refah Partisi'nin yükselişi arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu öne sürülmektedir. Ortadoğu'da siyasal islamın güçlenmesini, küreselleşme sürecinden kaybedenlerin maddi çıkarlarını temsil eden bir "karşı-hegemonik" söylem olarak nitelendiren Öniş (s.4), Refah Partisi'nin "adil düzen" söyleminin fakirler ve temel sosyal haklardan yoksun bırakılmışlara hitap eden ve bu konuda sosyal demokratlarla rekabet eden bir program olduğunu belirtmektedir (s.9). Keza Öniş (2002), MHP'nin 1999 seçimlerindeki yükselişini de küreselleşmeyle ilişkilendirmektedir:

"Küreselleşmenin birçokları için rahatsız edici sonuçlarından biri sadece daha fazla eşitsizliğe yol açması değil, gündelik yaşamda daha fazla istikrarsızlık yaratmasıdır. Ortalama bir birey için küreselleşme gündelik yaşamda artan daha fazla risk demektir. Birey kendisini istikrarlı istihdam, istikrarlı sosyal ilişkiler ya da istikrarlı evlilikler

gibi geleneksel örüntülerin eridiği bulanık bir ortamda bulunmaktadır. Belki de küreselleşme ve “risk toplumu” kavramlarının istikrarsızlık ve belirsizlikle bağlanması, aşır sağın direnişine ve istikrarlı bir otorite ve ahlaki düzen arayışına temel oluşturmaktadır” (s.4).

Öniş'e göre 1999 seçimlerinden galip çıkanlar Türkiye'nin yaşadığı neoliberal küreselleşme sürecinin farklı katmanlarını temsil edenlerdir (2002: s.11). MHP'yi küreselleşme karşıtı koalisyonun bir temsilcisi olarak addetmek kolaycılık olsa da, partinin ulusal hakimiyetten taviz vermemek, planlama ve gelir eşitsizliğini düzeltmek gibi vurgularının varolması dikkate alınması gereken konulardır (s.29, 36). Öniş'in 1999 genel seçimlerini küreselleşme perspektifinden incelediği bir başka çalışmada ise (2000b), seçimlerde başarılı olmanın sırrının küreselleşmeden kaybedenlerle kazananların bir koalisyonunu kurmakta yattığını (s.20), cemaatçi ve kolektivist bir söylemle kendilerini rekabet eden diğer partilere karşı “anti-sistem” partisi olarak tanımlamanın da bu koalisyonu oluşturmada kolaylık sağladığı belirtilmektedir (s.22).

Türkiye'de siyasi istikrarsızlığın nedenlerini tartıştığımız bir başka çalışmada (Erdoğan, 2001), seçmenlerin bir partiden diğer partiye rahatlıkla geçebilmelerinin önemli bir etken olduğunu belirtmiştik. Rekabet eden siyasi partiler arasında kayda değer bir fark görmeyen seçmenler, bir sonraki seçimde tercihlerini değiştirmektedirler. Partiler arası farkların azalmasının en önemli sebeplerinden biri, bu partilerin iktidardaki performanslarının seçmen gözünde bir farklılaşmaya neden olacak kadar değişkenlik göstermemesidir. Özellikle de makro ekonomik istikrarsızlık, yolsuzluk, Kürt sorunu ve siyasal islamın yükselişi gibi konular, iktidara gelen partiler birbirlerinden pek de farklı değildirler. Dolayısıyla seçmen, her seçimde bir önceki dönemde denenmemiş partilerden birine yönelmektedir. Parlamentodaki hemen her parti hükümetlerden birine ortak olmuş ya da koalisyon hükümetini dışarıdan desteklemiştir. Yine de vatandaşların ekonomik koşullarında herhangi bir iyileşme yaşanmamıştır.

Seçmenler ekonomik koşulların kötüleşmesini tercihlerine yansıtmişlardır. STRATEJİMORI'nin (2001) bulgularına göre ekonomik zorluklar ve işsizlik 1994'ten bu yana ülkenin en önemli sorunları içerisinde sayılmıştır. Her iki konu için ortalama vurgu, standart sapmaları sırasıyla 3,2 ve 2,8 olmak üzere yüzde 22'dir. Esmer (1999) ülkenin ekonomik sorunlarının son on yılda kötüleştiğini belirten katılımcıların oranının 1990'dan 1997'ye iki katına çıktığını ve önümüzdeki on yıl içerisinde ekonominin iyiye gideceğini söyleyenlerin oranının yüzde 67 oranında azaldığını göstermektedir (s.20). Çarkoğlu ve Toprak'a (2000) göre deneklerin yüzde 50'si ailelerin ekonomik durumunun son bir yıl içerisinde kötüleştiğini belirtmiştir (s.36). Vatandaşların gelecek hakkındaki beklentileri dikkate alındığında resim daha iyimser değildir. STRATEJİMORI'nin "Türkiye'nin Nabzı" (2001) çalışması Nisan 1994 ve Nisan 2001 döneminde seçmenlerin ortalama yüzde 55'inin (yüzde 10 standart sapmayla) ülkenin ekonomik durumunun gelecek bir yılda kötüleşeceğini belirttiklerini göstermiştir. Gelecek bir yıl içerisinde işini kaybetme korkusu taşıyan seçmenlerin ortalama oranı bu yıl için yüzde 9 standart sapmayla yüzde 55 olarak gerçekleşmiştir. Esmer'e (1999) göre, çalışmaya katılanların yüzde 51 ülkenin koşullarının gelecek on yılda kötüleşeceğini belirtmiştir (s.20). Bu bulgular yukarıda bahsedilen ekonomik dalgalanmaların seçmenlerin ekonomi hakkındaki beklentilerini hem geriye hem de ileriye dönük olarak negatif bir biçimde etkilediğini göstermektedir.

Türkiye Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Araştırmalara Vakfı (TÜSES) 1993, 1994 ve 1998'de üç araştırma yürütmüştür (sırasıyla 1996, 1995 ve 1999'da yayınlandılar). Her araştırmada, katılımcılara ülkenin en önemli sorunları ve bu sorunları hangi partinin çözme gücüne sahip olduğu sorulmuştur. Bu araştırmaların sonuçlarına göre, Aralık 1993'te, katılımcıların yüzde 46.7'si ülkenin en önemli sorununun ekonomi (enflasyon, fiyat artışları ve işsizlik) olduğunu belirtmiş ve yüzde 41'i (bilmiyorum yanıtlarıyla yüzde 52.9) siyasi partilerden hiçbirinin bu sorunu çözmeye ehil olmadığını söylemiştir. Katılımcıların yüzde 12.6'sı ANAP'ın bu

ehliyeteye sahip olduğunu söylerken, RP için aynı yanıtı verenlerin oranı yüzde 9.6'dır (1995: s.63-72). Mart 1996'da yapılan araştırmada katılımcıların yüzde 46.7'si ekonomik sorunların ülkenin en önemli sorunu olduğunu söylemiştir ve katılımcıların yüzde 32.1'ine (bilmiyorum yanıtını verenler dahil edildikten sonra yüzde 46) göre ülkedeki partilerin hiçbiri bu sorunu çözmeye muktedir değildir. RP'nin bu ehliyeteye sahip olduğunu belirtenlerin oranı yüzde 17'ye yükselmişken, ANAP için bu yanıtı verenlerin oranı yüzde 11.4'tür (1996, s.54,124). Mayıs 1998'de katılımcıların yüzde 46.1'ine göre ekonomi ülkenin en önemli sorunuydu. Katılımcıların yüzde 35.8'ine (bilmiyorum yanıtı verenler dahil edildikten sonra yüzde 49.1) göre partilerden hiçbiri bu sorunu çözmeye ehliyetine sahip değildi. FP'ye olan destek yüzde 9.1'e düşmüşken, ANAP'ın bu sorunu çözmeye ehil olduğunu söyleyenlerin oranı yüzde 10 olarak gerçekleşti (1999: 61, 98). Bu bulgular ekonomik sorunların öneminin azalmamasına karşın, katılımcıların bu sorunu çözecek "ideal bir parti" bulamadıklarını göstermektedir.

Durumu kabaca şematize etmek istersek, Türkiye'nin yaşadığı küreselleşme sürecinin beklediğimiz gibi herkese eşit fırsatlar sunmadığı, toplumun bazı kesimlerine daha fazla fırsat sunarken; bazı kesimleri daha da yoksullaştırmıştır. Küreselleşme sürecinin kaybedenleri özellikle de makroekonomik konularda beklentilerini gerçekleştireceğini vadeden partilere yönelmişler ve beklentileri gerçekleşmeyince de seçimden seçime kolaylıkla parti değiştirmişlerdir. Ülkenin sürekli koalisyon ya da azınlık hükümetleriyle yönetilmesi, partilerden herhangi birinin 2002 seçimlerine kadar bir seçim zaferi kazanmaması, siyasal istikrarsızlığın temel nedenlerinden biri olmuştur. Dışa açılmayla başbaşa giden bu siyasal istikrarsızlık, özellikle finansal piyasalarda ülkeyi krizlere daha kırılgan kılan ekonomi politikalarıyla beraber bölüşüm sorunlarının daha da vahimleşmesine yol açmıştır. Ülke ekonomisi bu kadar kırılgan, bölüşüm sorunları bu kadar aşıkarken; finansal spekülasyonların ekonomik krizlere yol açması, ekonomik krizler silsilesinin de Przeworski'nin belirttiği üzere demokratik rejimin tehlikeye girebilmesine yol açacaktır.

2002 erken seçimleri sürecinde henüz fazla tartışılmasa da Cem Uzan'ın liderliğini yaptığı Genç Parti'nin yüzde 7 gibi bir oy alması ve bu oyun bazı kentlerde yüksek oylara –İzmir'de kent genelinde yüzde 18, Sakarya'da yüzde 25- yükselmesi üzerinde durulmaya değerdir. Bir siyasi partiden çok Uzan'ın liderliğini destekleme işlevine sahip bir parti makinesi olan GP, toplumun açıkça kaybeden kesimlerine yönelen yoğun bir reklam kampanyası sürdürmüştü; açıkça IMF ve Dünya Bankası'na karşı, “garibanperver”lik iddiası taşıyan koyu bir milliyetçi popülizmi ana mesaj olarak kullanmıştır. Kamuoyunda fazla bilinmeyen programı neoliberal vurgular taşısa da, yabancı sermaye karşıtlığı da kampanyasında sık sık vurgulanmıştır (Bora, 2002).

Uzan'ı ve GP'yi analiz etme sürecinde, Peru ve Fujimori örneğinin de üzerinde durulmasında fayda vardır. Uzun süren bir siyasi ve ekonomik istikrarsızlık dönemi sonucunda bir matematik profesörü olan Fujimori, rakibi Vargas Llosa'nın neoliberal söylemine karşı popülist, IMF ve yabancı sermaye karşıtı bir söylemle alt sınıfların ve kentli yoksulların desteğini alarak seçilmiştir. Seçilmesini takiben kısa bir süre içerisinde seçim döneminde karşı çıktığı bir şok terapiyi uygulamaya koymuştur. Enflasyonu düşürmede ve ihracatı arttırmada başarılı olan bu programın görece başarısından yararlanmak isteyen Fujimori kendisine karşı bir darbe düzenleyerek anayasal kurumları –Anayasa Mahkemesi ve Parlamento- askıya almış, muhalefeti susturmaya çalışmıştır. Bu süreçte kamuoyunun parlamentonun performansından memnun olmadığını öne sürerek seçmenin ekonomik refahı için demokrasiden taviz verebileceğini göstermiştir. Anayasa değişikliğiyle koltuğunu sağlama almış ve bir sonraki seçim öncesinde programının bölüşümsel zararlarını popülist politikalarla gidermeye çalışmıştır. 1995 genel seçimlerini de kazanan Fujimori, 2000 seçimlerinde de aday olmayı planlarken arka arkaya çıkan skandallar sonucunda ülkeyi terketmek ve Japonya'da bir sürgün olarak yaşamak zorunda kalmıştır. (Roberts, 1996; Roberts ve Arce, 1998) Fujimori örneği, küreselleşme çağında ekonomik zorluklardan

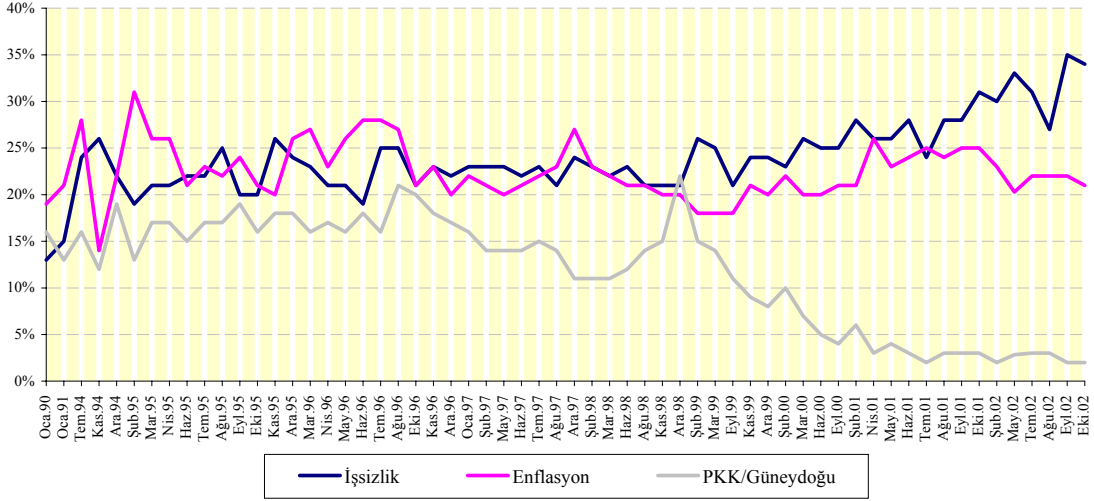
faydalanan tek bir liderin nasıl demokrasiye ket vurabileceğinin ve bunu da “halk için” argümanı ile destekleyebileceğinin iyi bir göstergesidir.

Türkiye ekonomisinin dış şoklara karşı bu kadar kırılgan ve bölüşümsel sorunların bu kadar vahim olduğu bir ortamda; başka bir “caudillo”nun Uzan’ın stratejilerini ve söylemini kullanarak demokrasiyi tehdit etmesi yok sayılmaması gereken ihtimallerdendir. Çalışmamızın bir sonraki bölümünde Türkiye’deki 2001 krizi sonrasında kamuoyunun görüşlerinin derinlemesine bir analizini yaparak küreselleşmenin bölüşümsel sonuçlarının demokrasi açısından nasıl bir tehdit taşıdığını göstermeye çalışacağız.

Şubat 2001 Krizinden Seçimlere: Türk Kamuoyunun Görüşleri

Çalışmamızın bu aşamasında kullanılacak ana veri kaynağı, STRATEJİ|MORI tarafından 1994 yılından bugüne periyodik olmasa da düzenli olarak yürütülen “Türkiye'nin Nabzı” çalışmasıdır. Bu çalışmanın amacı *“Türkiye'nin Nabzı” araştırmasının temel amacı, Türkiye'nin 18 yaş ve üstü nüfusunun ülkede yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelere bakışının, geçici gündemden bağımsız olarak, aşağıda belirtilen temel siyasi, sosyal ve ekonomik indikatörler aracılığı ile tespit edilmesi*” olarak tanımlanmış. “Türkiye'nin Nabzı” araştırmasının verileri Türkiye 18 yaş üstü nüfusu temsil eden bir saha çalışmasından elde edilmektedir. Bu bölümde öncelikle Türk seçmenin 2002 seçimlerine giderken hangi şartlar altında karar verdiğini göstermek için bazı genel sonuçlara yer verilecek, daha sonra çalışmamızın temel sorusu çerçevesinde seçili veriler üzerinde derinlemesine analizler yapılacaktır.

Grafik 3. Türkiye'nin En Önemli Sorunları

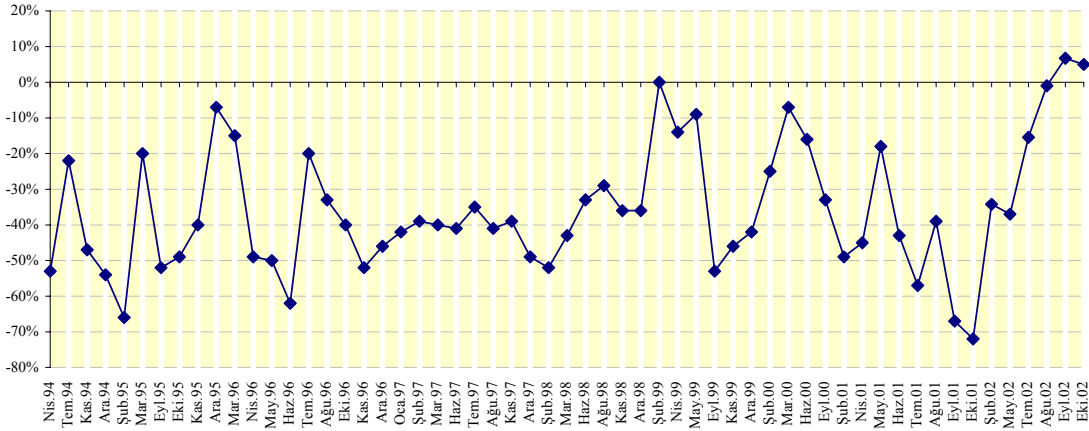

Yukarıdaki grafik seçmenlerin ülkenin en önemli sorunları hakkındaki görüşlerini göstermektedir. Enflasyon sorunu 1994'ten beri sürekli ön planda olan bir sorundur. Şubat 2001 sonrasında enflasyona kamuoyunca atfedilen önem yükselmiştir. İşsizlik de enflasyon gibi ülke gündemini 1994'ten beri ön planda tutulan bir başka konudur. Bu noktada ilginç olan Kasım 1999'dan itibaren işsizlik konusunun sürekli yükselmesidir. Özellikle Şubat krizi sonrasında işsizliği önemli bir sorun olarak gösteren seçmenlerin oranı düzenli olarak yükselmiştir. 1990'larn başında büyük önem taşıyan PKK/Güneydoğu sorunu özellikle Abdullah Öcalan'ın tutuklanması ve yargılanmasını takiben zaman içerisinde düşüşe geçmiş ve neredeyse yok sayılabilecek bir düzeye inmiştir.

Aşağıda yer alan grafik, seçmenlerin ekonominin gidişatı hakkındaki beklentilerini sergilemektedir ve "önümüzdeki bir yıl içerisinde" ekonominin iyiye gideceğini düşünen seçmenlerin oranından, bu kanıda olmayan seçmenlerin oranının çıkarılmasıyla elde edilen bir skordur. Grafiğin son dönemine yakından bakıldığında, Aralık 1999 istikrar programını takiben toplumsal iyimserliğin bir yükseliş trendine girdiği görülmektedir. Haziran 2000'in iyimserlikte tepe noktasını oluşturmasını sonrasında Şubat 2001 krizine doğru bir düşüş trendi

gözlenmiştir. Nisan 2001'de Kemal Derviş'in Türkiye'ye gelmesi sonrasında iyimserlik bir artış göstermiş ancak Ekim 2001'e kadar kötümserlik devam etmiştir. Krizden iki yıl sonra Şubat 2002'de başlayan iyimserlikte seçimin bir ay öncesine kadar yükseliş görülmüştür. Bunun sebebinin Temmuz 2001'de seçim sath-ı mailine girilmiş olması ve yeni bir hükümetin her zaman pozitif beklentilerle karşılanmasıdır.

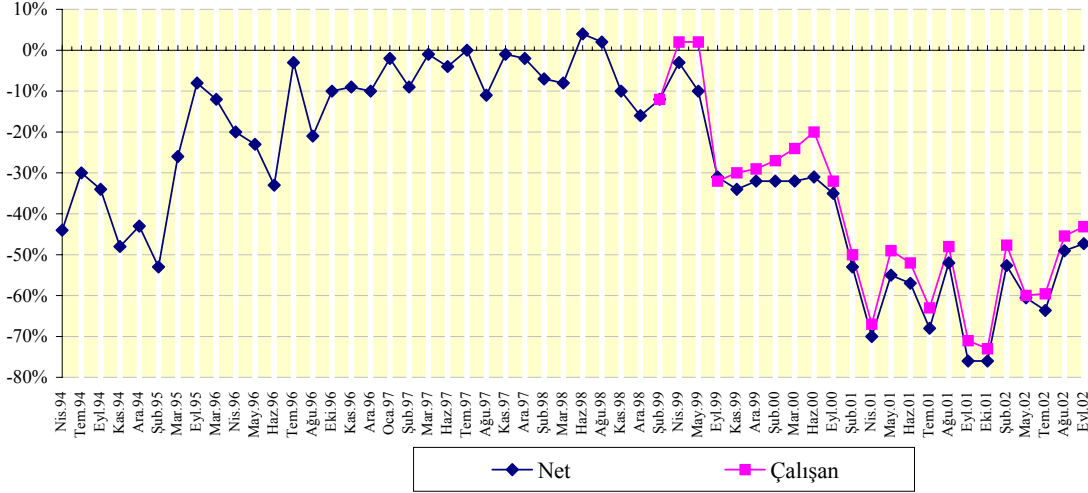
Grafik 4. Ekonominin Gidişatı Hakkında Beklentiler (Net Yüzde)

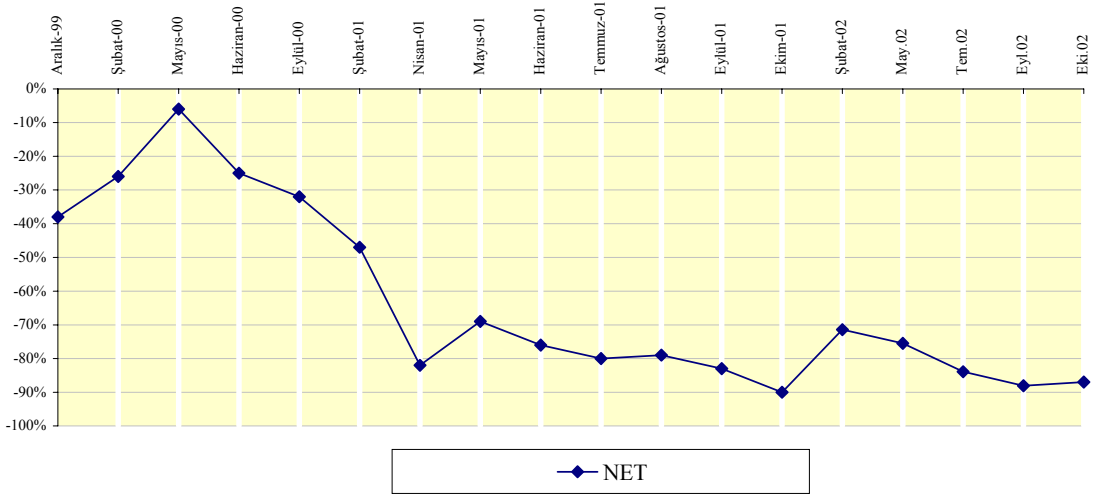
Seçmenlerin ekonominin genel gidişatı konusundaki kanaatlerinin yanı sıra bireysel beklentileri de büyük önem taşımaktadır. Aşağıda yer almakta olan grafik seçmenlerin önümüzdeki bir yıl içerisinde işsiz kalma ya da işlerinin durma olasılığı konusundaki görüşlerini göstermekte ve bu kanaatte olmayan seçmenlerin oranından olanların oranının çıkarılmasıyla elde edilmektedir. Kasım 1996-Eylül 1999 döneminde neredeyse nötr sayılabilecek bir alanda yoğunlaşan kamuoyunun bu konudaki endişesi bu dönemde artmış, kısa bir dalgalanma sürecinden sonra Şubat 2001 tarihinden itibaren yükselmiştir. Ekonomi konusundaki iyimserliğe paralel olarak hareket eden bu endeks, Temmuz 2002'den itibaren

düşüşe geçmeye başlamıştır. Bunun nedeni yukarıda bahsedildiği üzere yeni bir hükümetin toplumsal krediye sahip olarak göreve başlamasıdır.

**Grafik 5. İşsiz Kalma ya da İşlerin Durma Korkusu
(Net Skor, yüzde)**

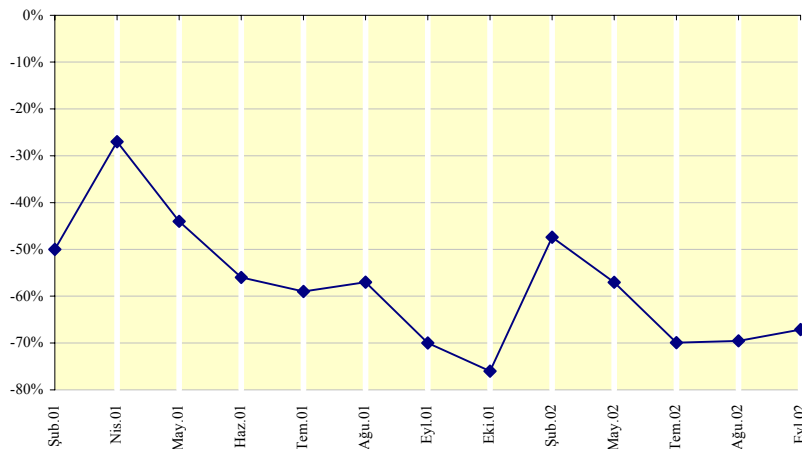
**Grafik 6. DSP-MHP-ANAP Hükümetinden Memnuniyet
(Net Skor, Yüzde)**

Yukarıda yer alan grafik, seçmenlerin DSP-MHP-ANAP hükümetinden genel memnuniyetlerini göstermektedir. Hükümeti başarılı bulan seçmenlerin oranından bulmayanların oranının çıkartılmasıyla elde edilen bu endeks, açıkça görülebileceği gibi Mayıs 2000'den itibaren kamuoyunun hükümetin başarısı hakkındaki kanaati sürekli azalmış, Şubat 2001 krizi sonrasında hükümetten memnuniyet endeksi eksi yüzde 70 ile 90 arasında dalgalanmıştır. Bu durum açıkça ekonomik krizden dolayı seçmenlerin hükümete karşı olan reaksiyonlarını göstermektedir.

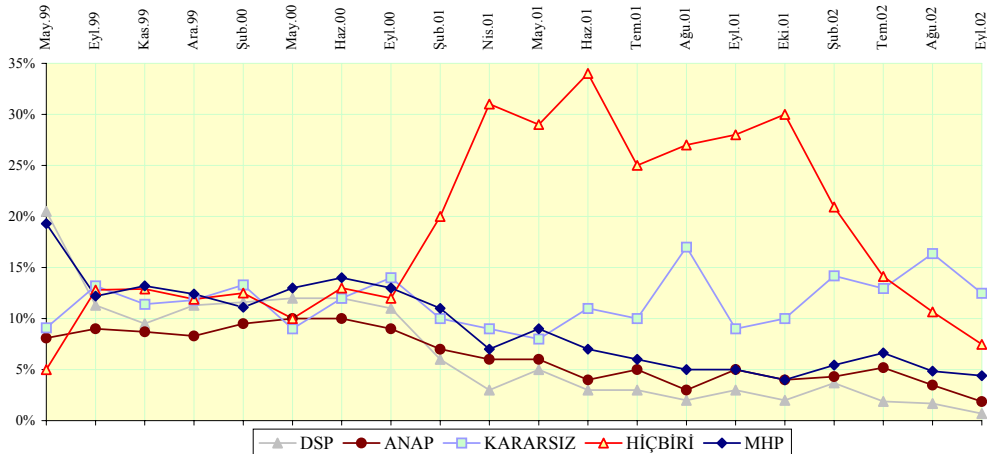
Seçmenlerin hükümete karşı reaksiyonlarını gösteren bir başka grafikte aşağıda yer almaktadır. Seçmenlerin hükümetin ekonomik krizle mücadele konusundaki görüşlerini yansıtan bu grafikte hükümetin ekonomik krizle mücadelede başarılı olacağına inanan seçmenlerin oranından inandımayan seçmenlerin oranının çıkartılmasıyla elde edilen endeks sergilenmektedir. Görüldüğü üzere krizi takiben hükümete olan inanç sürekli azalmış, Ekim 2001-Şubat 2002 dönemindeki kısmi düzelmeye karşın seçime doğru bu oran eksi yüzde 70'lere yerleşmiştir.

Grafik 7. Hükümetin Ekonomik Krizle Mücadelede Başarılı Olacağına İnanç (Net Skor, Yüzde)

Seçmenlerin genel eğilimlerinin tartışıldığı bu bölümde en son olarak bahsettiğimiz ekonomik gelişmelerin ve seçmenlerin hükümete karşı reaksiyonlarının siyasal sistem açısından etkilerini göstermekte yarar vardır. Aşağıdaki grafik seçmenlerin “bu Pazar bir seçim olsa hangi partiye oy verirdiniz?” sorusuna verdikleri yanıtları göstermektedir. Şubat 2001 tarihine kadar üç iktidar partisine oy vereceğini belirtenlerin toplam seçmen içinde oranı yüzde 10 ile 15 arasında değişmekteyken, Şubat 2001’den itibaren iktidar partilerinin oyları düşüşe geçmiştir. Şubat 2001 krizinin siyasal açıdan en açık tezahürü “Hiçbiri” yanıtını veren seçmenlerin oranındaki yükselmedir. Ekim 2001’e kadar bu yanıtı veren seçmenlerin oranı yüzde 30’lar civarında olmuş ve 2002 yılında düşüşe geçmiştir. Seçim tarihinin belirlenmiş olduğu Ağustos 2002’de dahi “hiçbiri” ve “kararsız” yanıtı verenlerin oranı yüzde 25’tir. Bu durum yukarıda da bahsetmiş olduğumuz popülist bir söylem için yeterli bir fırsat alanı yaratmaktadır. Geçmişe yönelik bir değerlendirme yaparsak Ağustos 2002’den itibaren seçmenin ekonomik konulardaki reaksiyonerliğini kullanacak bir parti için yüzde 20’leri aşan bir oy potansiyeli mevcuttu. Bu şartlar altında GP’nin Ağustos ayından Ekim ayına kadar yüzde 7 oy alabilmiş olması da varolan potansiyelin bir derece kullanabilmesi olarak yorumlanabilir.

**Grafik 8 Bu Pazar Bir Genel Seçim Olsa Kime Oy Verirsiniz?
(Seçili Partiler)**

Şubat 2001 krizini takip eden dönemde seçmenlerin ekonomik gelişmelere verdikleri reaksiyonları ve siyasal sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz: 1994 yılından beri gündemi işgal etmekte olan enflasyon önemini korumuş ama Şubat 2001'den itibaren ülkenin en önemli sorunu olarak yerini işsizliğe bırakmıştır. Bireylerin gelecek konusundaki umutsuzlukları, bireysel endişeleriyle pekişmiş, bunun doğal sonucu olarak da krizin müsebbibi olarak görülen DSP-MHP-ANAP hükümetinin performansından memnuniyet ve takiben de bu partilere oy vereceğini belirten seçmenlerin oranı düşmüştür. Şubat 2001'den itibaren seçmenlerin "hiçbiri" ve "kararsız" tercihleri yükselmiş ve siyasal sistemin reddi olarak algılanabilecek bir reaksiyon görülmüştür. 2002 seçimlerine iki ay kala bile seçmenlerin reaksiyoner tavırları devam etmiştir. Bu açıdan AKP'nin tek parti seçim zaferini "hiçbiri"ni tercih eden seçmenlerin en iyi ikinci tercihi olmasına bağlayabiliriz.

Yukarıda sergilenmiş olan grafiklerin temel özelliği seçmenleri homojen bir kitle olarak algılaması ve seçmenlerin içinde bulunan ve sayılan göstergelerde farklılıklara yol açacak bazı farklılıkları yok saymasıdır. Oysa bireylerin tutumların kendi bireysel özelliklerine bağlı olarak farklılaştığını bilmekteyiz. Bu nedenle çalışmamızın bu aşamasında söz konusu göstergeleri bazı sosyoekonomik değişkenler bazında inceleyeceğiz.

Tablo 2. Ekonominin Gidişatı Net Skorlar

		Nisan 01	Temmuz 01	Ekim 01	Şubat 02	Mayıs 02	Temmuz 02	Ekim 02
GELİR	150-199 Milyon TL	-%59,6	-%63,8	-%78,5	-%47,2	-%54,0	-%15,3	-%2,5
	200-299 Milyon TL	-%45,1	-%60,7	-%81,5	-%41,0	-%32,3	-%28,9	%5,4
	300-499 Milyon TL	-%40,2	-%56,0	-%71,9	-%35,0	-%39,4	-%12,0	%7,9
	500 Milyon TL ve üstü	-%23,3	-%60,0	-%63,7	-%25,2	-%33,5	-%14,0	%8,8
SOSYAL GÜVENCE	Sosyal Güvencesi Yok	-%61,1	-%62,9	-%75,4	-%43,2	-%45,9	-%21,0	%0,6
	Sosyal Güvencesi Var	-%41,1	-%59,6	-%75,2	-%33,3	-%36,0	-%15,3	%8,1
EĞİTİM	İlkokul ve altı	-%59,1	-%67,6	-%79,0	-%44,8	-%46,8	-%21,1	%3,1
	Orta ve lise	-%39,5	-%51,0	-%74,4	-%29,2	-%31,9	-%16,9	%13,2
	Yüksek okul	-%20,9	-%56,0	-%54,2	-%16,5	-%11,0	%5,7	-%5,9
MESLEK	Memur	-%26,2	-%69,0	-%79,1	-%19,4	-%43,1	%2,7	%3,6
	İşçi	-%59,4	-%65,7	-%83,1	-%38,2	-%49,2	-%24,8	%9,2
	Uzman/Yönetici/İşveren	-%34,1	-%78,1	-%75,1	-%35,3	-%32,3	-%27,9	%0,0
	Esnaf	-%44,0	-%57,9	-%82,0	-%39,1	-%42,0	-%16,6	%5,9
	Emekli	-%30,5	-%58,6	-%47,6	-%39,0	-%26,7	-%14,9	-%4,1
	Ev kadını	-%56,6	-%59,0	-%78,2	-%39,4	-%39,5	-%20,0	%7,7
	Öğrenci	-%27,7	-%31,1	-%60,4	-%31,5	-%20,7	-%7,5	%25,8
	İşsiz	-%54,6	-%64,8	-%75,2	-%32,6	-%35,0	-%11,2	%1,4
Tarım ve hayvancılık	-%61,9	-%73,0	-%79,7	-%46,0	-%62,2	-%18,1	-%8,1	

Yukarıdaki tabloda ülkede önümüzdeki bir yıl içerisinde ekonomik durumun gidişatı hakkındaki net skorun çeşitli sosyoekonomik değişkenler bazında aylık dağılımını görmekteyiz. Ekonomik gidişatı iyi görenlerden iyi görmeyenlerin farkından elde edilen bu net skor, bireylerin sosyoekonomik durumlarının görüşlerini nasıl etkilediğini göstermektedir. Nisan 2001'den itibaren düşük gelir sahipleri her zaman yüksek gelir sahiplerine göre daha karamsar yaklaşmışlardır. Aradaki fark sadece Temmuz 2001 v Temmuz 2002 dönemlerinde azalmış ve hatta seçim iyimserliğinin varolduğunu öne sürdüğümüz Ekim 2002'de bile en yüksek gelir grubuyla en düşük gelir grubu arasında yaklaşık 10 puanlık bir iyimserlik farkı olmuştur. Benzer şekilde sosyal güvencesi olan –Bağkur, Emeklilik Sandığı, SSK, Özel Sigorta gibi- bireylerin olmayanlara göre daha karamsar oldukları da görülmektedir. Eğitim yükseldikçe iyimserliğin arttığı da yukarıdaki tablodan okunabilmektedir. Öte yandan meslek

grupları bazında dağılımına baktığımızda ekonomik gidişatın genelde en umutsuz kesimlerin tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar ve işçiler olduğunu bu kesimlere zaman zaman memurların da katıldığını görmekteyiz.

**Tablo 3. İşsiz Kalma Ya da İşlerin Durma Korkusu
(Net Skor)**

		Nisan'01	Temmuz'01	Ekim'01	Subat'02	Mayıs'02	Temmuz'02	Ekim'02
GELİR	150-199 Milyon TL	-%74,8	-%79,2	-%84,1	-%69,3	-%76,4	-%79,5	-%68,9
	200-299 Milyon TL	-%69,6	-%64,4	-%79,3	-%50,7	-%58,8	-%68,1	-%46,8
	300-499 Milyon TL	-%60,6	-%53,7	-%67,3	-%38,7	-%48,9	-%54,6	-%40,1
	500 Milyon TL ve üstü	-%55,2	-%55,7	-%47,0	-%43,7	-%46,9	-%52,3	-%30,9
SOSYAL GÜVENCE	Sosyal Güvencesi Yok	-%77,5	-%77,4	-%84,5	-%73,6	-%75,9	-%80,5	-%69,1
	Sosyal Güvencesi Var	-%64,1	-%59,4	-%66,8	-%38,3	-%47,4	-%53,3	-%31,3
EĞİTİM	İlkokul ve altı	-%76,3	-%75,3	-%81,9	-%57,5	-%62,0	-%68,5	-%51,0
	Orta ve lise	-%62,7	-%57,6	-%67,3	-%48,3	-%57,4	-%58,1	-%39,1
	Yüksek okul	-%48,6	-%38,2	-%48,0	-%17,2	-%14,5	-%33,3	-%15,1
MESLEK	Memur	-%39,6	-%7,9	-%20,2	-%10,9	-%10,3	-%13,6	-%3,9
	İşçi	-%75,5	-%63,6	-%75,4	-%48,7	-%70,6	-%68,3	-%56,0
	Uzman/Yönetici/İşveren	-%31,0	-%48,1	-%64,4	-%40,8	-%35,8	-%43,1	-%10,7
	Esnaf	-%66,0	-%73,0	-%91,4	-%52,8	-%52,7	-%61,2	-%34,9
	Emekli	-%54,0	-%55,6	-%58,0	-%17,9	-%27,7	-%41,4	-%10,4
	Ev kadını	-%76,0	-%77,3	-%80,2	-%62,1	-%65,3	-%71,9	-%54,2
	Öğrenci	-%68,1	-%57,5	-%68,1	-%45,8	-%54,2	-%59,0	-%25,4
	İşsiz	-%73,9	-%66,8	-%80,9	-%75,9	-%77,3	-%70,4	-%73,2
	Tarım ve hayvancılık	-%87,0	-%80,0	-%85,7	-%60,9	-%64,7	-%73,7	-%60,8

Benzer şekilde “önümüzdeki bir yıl içerisinde işsiz kalma ya da işlerinin durmasından” duyulan endişe sorusuna da verilen yanıtlardan hesaplanan net skorun sosyoekonomik değişkenler bazında dağılımı yukarıda verilmektedir. Düşük gelirli bireylerle yüksek gelirli olanlar arasında bu konuda kayda değer farklar olduğu görülmektedir. Örneğin ekonomi konusunda iyimserliğin olduğundan bahsettiğimiz 2001 Ekim ayında bile düşük gelirli bireyler arasında net işsiz kalma skoru eksi yüzde 84 iken, yüksek gelirlilerde eksi yüzde 47’dir. Sosyal güvencesi olmayan bireyler daha fazla işsizlik korkusu taşıırken, eğitimle

işsizlik korkusu duyma arasında pozitif bir ilişki olduğu açıkça görülmektedir. Bu konuda en yüksek karamsarlığı tarım ve hayvancılıkla uğraşan bireyler, esnaflar ve işçiler taşırken; memurların da uzman/yönetici ve işverenlerden daha iyimser olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kriz sonrası ekonomik beklentilerden yola çıkarak en fazla düşük gelirlili, düşük eğitilmiş, sosyal güvencesi olmayan ve işçi, çiftçi ya da esnaf olan bireylerin etkilendiğini söylemek mümkündür.

Burada yanıtlanması gereken soru, krizden daha fazla etkilenen ve ekonomik konularda daha karamsarlık içerisinde olan bireylerin demokrasiyle karşı tutumlarının ne olacağıdır. Ne yazık ki Türkiye'de bu konuya yönelik yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak daha önce detaylı olarak tartışmış olduğumuz üzere, bir çok yazar Türkiye'de seçmen kaymalarının altında yatan nedenin iktidar partilerinin özellikle de ekonomik alanlardaki başarısızlıkları olduğunda ortak bir kanıya sahiptir.

Sonuç Yerine: Türkiye'nin Küreselleşen Dünyadaki Yeri

Küreselleşen dünyada Türkiye'nin rolünü tartıştığımız bu çalışmanın temel amacının ülkemizin önündeki olanakları ve tercihlerini belirleyen çevresel koşulları anlamanın amaçlandığını belirtmiştik. Küreselleşmenin farklı tanımları tartışıldığında, daha önce de belirtildiği gibi bir çok farklı tanımın olduğu ancak bunların arasından ekonomik tanımların daha fazla ön planda olduğu görülmüştü. Küreselleşme nihayetinde ekonomik bir süreç olarak gerçekleşmekte ve bir çok boyutta da tezahürleri görülmektedir. Küreselleşme sürecini “dünya sistemi” perspektifinden zaten varolan bir sürecin biraz daha gözlenebilir olması; “globalizm” perspektifinden bakıldığında küresel bir ekonominin doğuşu anlamına geldiği olarak yorumlamak mümkündür. Aynı zamanda küreselleşme tıpkı Polanyi'nin “Büyük Dönüşüm”de anlattığı gibi siyasi otoritelerin istemli tercihleri, gerekli politika değişikliklerini yapmaları ya da gerekli kurumları oluşturmaları sonucunda da oluşmuştur. Dolayısıyla süreci tartışırken bir “doğa yasası” olduğu kadar “inşa edilmiş” olduğu da gözönünde bulundurulmalıdır.

Küreselleşmenin ekonomik boyutlarının yakından incelenmesi yapılırken küreselleşmiş bir ekonominin en fazla finansal akımlar, ticaret ve ulus-öteleşmiş üretimin tezahürü olarak doğrudan yabancı yatırımlar boyutlarında görüleceği savından yola çıkılmıştır. Öncelikle finansal akımların boyut açısından önemli bir artış gösterdikleri görülmektedir. 1970'den 2000'e kadar gelişmekte olan ülkelere toplam finansal akımların hacmi yirmi kattan fazla artmıştır. Ayrıca finansal akımların içeriği de değişmiş, daha önce önemli bir kalem olan resmi kalkınma yardımları yerini portföy sermayesine ve doğrudan yatırımlara bırakmıştır. Öte yandan hacimdeki bu büyümeye karşın fonlar ülkeler arasında eşit dağılmamıştır. Gelişmiş ülkelerin fonlardan aslan payını almaya devam ederken, gelişmekte olan ülkelere de fon akımları Latin Amerika ve Doğu Asya gibi bölgelerde yoğunlaşmıştır. Öte yandan, küresel ticaret hacmi de kayda değer boyutlarda artmış ancak finansal akımlarda olduğu gibi

“triad” adı verilen ABD, AB ve Japonya eksenlerinde yoğunlaşan ülkelerin bu ticaret büyümesinden faydalandıkları, diğer ülkelerin dünya ticaretinden aldıkları payda kayda değer bir değişme bulunmadığı da görülmüştür. Son olarak doğrudan yabancı yatırımlara bakıldığında küresel doğrudan yatırımların boyutunun 30 yıl içerisinde kayda değer bir büyüme gösterdiği ancak bu büyümenin gelişmiş ülkeler artı Doğu Asya ve Latin Amerika bölgeleriyle sınırlı kaldığı da gözlenmiştir. Küreselleşmenin bu üç boyutunun kayda değer fırsat alanları yarattığı aşikardır ancak bu alanlar her ülke için eşit derecede ulaşılabilir değildir.

Küreselleşmenin bölüşümsel sonuçlarını tartıştığımız bölümde ise bu sonuçların iki farklı düzeyde -devlet ve toplum düzeylerinde- ölçülebildiği; yani küreselleşmenin hem devletler arasında eşitsizlik yarattığı yani bazı ülkelerin daha zengin, diğerlerin daha fakir olduğu; hem de farklı toplumsal gruplar arasında eşitsizliğe yol açtığı görülmüştür. Neoliberal yorumcular küreselleşmenin getireceği büyüme ile ülkelerin kalkınmasına ve vatandaşların refahının yükselmesine yol açacağını iddia etmelerine karşın, bu sürecin ekonomik büyümeye yol açtığı ya da ülke içindeki fakirliği azalttığına dair herhangi bir kanıt görülemediği. Bilakis küreselleşme ülkeleri ekonomik krizlere karşı kırılgan kılmaması; küreselleşen ülkelerin vatandaşlarına sağladıkları sosyal hizmetlerden vazgeçmek zorunda kalmaları nedeniyle de fakirleri daha da fakir kılan bir süreç olarak tezahür etmiştir. Toplumların bazı kesimleri küreselleşme sürecinden daha karlı çıkarken, diğer kesimler süreç sonucunda daha güçsüz ve fakir olmuşlardır.

Küreselleşmenin bölüşümsel sonuçları demokrasilerin sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Küreselleşmenin demokrasi üzerindeki etkilerinin tartışıldığı bölümde demokrasinin vatandaşların hepsi tarafından “köydeki tek oyun” olarak kabul edilmesi durumunda yaşamını sürdürebildiği belirtilmiştir. Toplumsal aktörlerin bazıları demokratik süreçten sürekli zararlı çıkıyorlarsa, maddi durumlarında iyileşme sağlamadıkları gibi bu

değişmeyi sağlayacak siyasal süreçlerden de dışlanıyorsa; oyuna olan inanç azalacak ve otoriter heveslerin tezahür etmesi kaçınılmaz olacaktır. Küreselleşmenin toplumsal gelir dağılımı bozması, toplumun bazı kesimlerini ekonomik salınlara karşı daha kırılgan kılması; nihayetinde demokrasilerin de daha kırılgan olmasına yol açmaktadır. Bir demokrasinin yaşayabilmesi için bu kırılganlığı azaltacak tedbirlerin alınması ve kurumların kurulması gerekmektedir.

Türkiye'nin küreselleşme sürecindeki durumunu incelediğimizde 1980'lerden itibaren yaşanan dışa açılma süreci ihracata dayalı bir büyümenin yaşanmasına yol açmış; ancak siyasal rekabetin hükümet üzerinde bölüşümsel baskılar yaratması nedeniyle makroekonomik istikrara bir türlü ulaşamamıştır. Sermaye piyasalarının bir çok uzman tarafından "prematüre" olarak nitelendirilen serbestleştirilmesi, iktidarlar için borçlanarak büyüme ve bölüşümsel sonuçları popülist politikalarla tazmin etme olanağı yaratmış ancak bu süreç sonunda ülke tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden birini yaşamıştır. Kriz sonrasında ekonomik ve siyasal istikrarsızlık devam etmiş, birbiri ardına gelen hükümetler ithalata dayalı bir büyüme stratejisi izlemişlerdir. Toplumsal desteği arkasına alan DSP-MHP-ANAP hükümetinin IMF desteğiyle lanse ettiği istikrar programı Şubat 2001 tarihinde çökmüş ve ülke tarihinin en önemli krizini yaşamıştır. Bu süreç içerisinde ücretlilerin ve tarım kesiminin reel gelirleri sürekli azalmış, popülist politikalar sayesinde elde edilen kazanımlar krizlerde yitirilmiştir. Emek piyasayı marjinalleşirken, küreselleşme sürecinde vadedilen yüksek büyüme hızlarına ulaşılabilmiş; ancak dışa açıklık ve finansal piyasaların erken bütünleşmesi sonuçta gelir dağılımına zarar vermiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu dönem, küreselleşmenin tipik negatif bölüşümsel sonuçlarının gözlemlendiği bir dönem olmuştur.

Siyasi sonuçlara bakıldığında ülkenin on yıldan uzun bir süre birbirini izleyen koalisyon hükümetleri tarafından yönetildiği; bütün siyasal partilerin iktidar olma fırsatını ele geçirdikleri ancak hiçbir partinin ardı ardına iki seçimi kazanma başarısına ulaşamadığı görülmektedir.

Seçmen uyarılığını hiçbir demokraside olmadığı kadar yükselmiş, seçmenler aralarında fark göremedikleri partiler arasında rahatlıkla tercih değiştirir hale gelmişlerdir. Öte yandan seçmenlerin ekonomik konulardaki çözüm isteğinin gerçekleştirilememesi hem hızlı siyasal değişime, hem de cemaatçi vurguları taşıyan partilerin siyasal başarılarına yol açmıştır. Önce Refah Partisi “adil düzen” kavramıyla ülkenin birinci partisi olmuş, bir sonraki seçimlerde cemaatçi vurgusuyla MHP büyük bir başarı kazanmıştır. 2002 seçimlerinde ise bir seçim makinesi olmaktan ileri gitmeyen bir parti, sadece fakirlik konusunda değinerek neredeyse meclise girecek kadar bir oy oranına ulaşmıştır. Fujimori ve Peru örneklerinin gösterdiği gibi bu tür bir partinin başarılı olmasının demokrasi açısından tehditleri açıktır.

Şubat 2001 krizini takip eden süreçte Türk kamuoyunun gelişimi incelendiğinde ise ekonomik krizi takip eden süreç içerisinde seçmenlerin büyük bir karamsarlık içerisine girdikleri, ekonominin iyileşmesi konusunda hükümetin başarılı olmasını beklemedikleri görülmüştür. Hükümetin ekonomik konulardaki başarısızlığı seçmen tarafında seçim sandığında cezalandırılmıştır. Öte yandan krizi takiben seçmenlerin sistem dışına çıkma eğilimleri artmış ve neredeyse seçimin son gününe kadar “hiçbiri” ve “kararsız” seçmenlerin büyük oranlarda olduğu görülmüştür. Kasım 2002 seçimleri ekonomik krizden zarar görmüş ve siyasal sisteme inancını yitirmiş seçmenlerin en iyi ikinci tercihlerine oy vermeleri sonucunda AKP iktidarını getirmiştir. Eldeki veriler daha yakından incelendiğinde toplumun düşük gelirli, düşük eğitilmiş ve sosyal güvenliğe sahip olmayan kesimlerinin ekonomik konularda daha karamsar oldukları ve krizden en fazla bu kesimlerin etkilendiği görülmüştür. Makroekonomik istikrarsızlığın devam etmesi durumunda bu seçmenlerin popülist ve otoriter söylemlere sahio bir parti için oy deposu haline geleceği aşıkardır.

Başlangıç sorumuza geri dönersek, bu tanımladığımız çerçevede Türkiye'nin küreselleşme sürecindeki rolü ne olabilir? Bu soruya başlangıçta da bahsetmiş olduğum gibi neorealist analiz düzeyinde bir yanıt vermek ve Türkiye'nin gerek komşularıyla, gerek

AB'yle gerekse de diğer ülkelerle olan ilişkileri açısından fırsat ve engelleri sergilemek mümkündür. Ancak iç dinamikleri yok sayarak, makro politika stratejisi önerileri biçiminde yapılacak bir yaklaşımın gerçekçi olmadığı, 1991 sonrasında Orta Asya'da "ağabeylik" mevkiine soyunanların uğradığı düş kırıklığında görülebilir. Dolayısıyla benim tercihim bu sorunun yanıtını iç dinamiklerden yola çıkarak vermeye çalışmaktır.

Yukarıda çizmiş olduğum resim, özetle küreselleşmenin ülkeler arası ve toplumlar içinde kaygı duyulmasına yol açacak kadar bölüşümsel sorunlara yol açtığı ve Türkiye'nin de bundan muaf olmadığıdır. Bölüşümsel sorunlar akut hale geldiğinde demokrasilerin korunmasında da büyük zorluklarla karşılaşılacaktır. Bu gerçek ışığında düşünmeye başlamadan önce üzerinde durulması gereken önemli bir unsur Türkiye'nin bazı açılardan benzersizliğidir. Türkiye, Avusturya'nın doğusunda yer alan en eski dört demokrasiden birisidir: Yunanistan, Türkiye, İsrail ve Hindistan. 50 yıllık demokrasisi zaman zaman kesintilere uğramış olsa da, ülkemiz en basit tanımıyla iktidarların seçimle gelip seçimle gittiği bir ülke olarak tanımlanabilir. Öte yandan Türkiye, demokrasiyle yönetilen tek İslam ülkesidir. Diğer müslüman ülkeler ya demokrasi pratiği açısından çok yeni, ya da çok zayıftır. Ayrıca Türkiye, demokrasiyle yönetilen tek Türk kökenli cumhuriyettir. Diğer Türki cumhuriyetlerin tamamı otokrat rejimler tarafından yönetilmektedir. Benzer şekilde, Türkiye AB'ye üye olan veya aday ülke statüsüne sahip ülkeler arasında da en fazla demokrasi pratiğine sahip ülkedir. Bütün bu ülkelerde AB üyeliği, sistemde içkin olan otoriter eğilimleri kontrol altına almak için bir umut olarak görülmektedir. Laiklik açısından da bakıldığında Türkiye, Türki Cumhuriyetler haricindeki ender laik müslüman ülkelerden biridir. Diğer ülkeler, kısmen ya da tamamen şer'i yasaların etkisi altındadır. Başka bir açıdan bakıldığında, Türkiye ilk anti-emperyalist savaşı vermiş ve kalkınmasını sömürge geçmişine ya da zengin yer altı kaynaklarına sahip olmadan gerçekleştirebilmiş ender ülkelerden biridir ve bu

açıdan da fakirlik ve geri kalmışlıkla boğuşan bir çok üçüncü dünya ülkesi için örnek oluşturmaktadır.

Balkanlar, Ortadoğu, Yakın Asya gibi demokratik pratiklerin, laik rejimlerin ya da barışçı eğilimlerin pek yaygın olmadığı bir coğrafyada, Türkiye tek başına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Küreselleşme süreci bu açıdan ülkemize benzersiz bir fırsat sunmaktadır: Küreselleşen dünyada kalkınma ile demokrasiyi eş anlı olarak götüren ilk müslüman, Ortadoğu ülkesi olmak. Varolan demokrasi tecrübesinin, demokrasinin kalitesini de arttıracak düzenlemelerle genişletilmesi bu yolda atılacak adımlardan biri olacaktır. Küreselleşme sürecinde yaşanan bölüşümsel sorunları gözönünde tutarak kalkınmayı sağlayan; böylelikle siyasal istikrarla içice geçmiş, otoriter heveslere kapalı ve vatandaşlarının en doğal haklarını – eğitim görme, barınma, çalışabilme, sağlık hizmeti alabilme- sağlayabilen bir demokrasiye dönüşebilmeliyiz. Bunun sonucunda gerek bölgemizdeki ülkelere gerekse de diğer gelişmekte olan ülkelere örnek olabiliriz.

Küreselleşmenin devletin elinden bütün silahlarını aldığını, eskiden olduğu gibi kalkınma politikaları uygulanmasının mümkün olmadığını savunanlar bulunmaktadır. Ancak küreselleşmenin gelişim sürecini aktardığımız bölümde görüldüğü üzere küreselleşme devletlerin bireysel tercihlerinin sonucunda yaşanan bir süreçtir ve her zaman bu tercihleri değiştirmek mümkün olmasa bile revize etmek mümkün olacaktır. Küreselleşmenin bölüşümsel acılarını ve bu acıların siyasi sistem üzerindeki negatif etkilerini mebzul miktarda yaşamış ülkemiz için en öncelikli ajanda yurttaşlarımızın bu süreçten daha fazla zarar görmelerini engellemek olmalıdır. “Laissez-faire” türü liberal bir yaklaşım, ellerinde maddi kaynakları ya da maddi kaynaklara erişimlerini sağlayacak güçleri olmayan toplumun zayıf ve korunmasız kesimlerine daha fazla zarar vermekten ileri gitmeyecektir. Kasım 2002 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan AKP ya da onu izleyecek başka iktidarlar, seçmenlerin ekonominin gidişatı konusundaki kısa vadeli iyimserliğini uzun vadeli desteğe

çevirecek ve bireylerin ekonomik krizler sürecinde kaybettikleri güven duygusunu biraz olsun iade etmezlerse, gelecek seçimlerin de bir “deprem-seçim” olması, o seçimin de başka bir deprem-seçim tarafından takip edilmesi ve günün birinde otoriter eğilimlere sahip –sağ ya da soldan- bir iktidarın ülke yönetimine gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde, ülkemiz yukarıda bahsetmiş olduğum “örnek teşkil etme” niteliğini tamamen yitirecek ve böylelikle de tarihsel bir fırsatı tamamen kaçıracaktır.

Daha önce de bahsetmiş olduğum gibi küreselleşme devletlerin ellerinden bütün silahları almamıştır ve gerekli düzenlemeleri yapmak için yeterli bir hareket alanı bulunmaktadır. Önemli olan ülkenin entelektüel enerjisini bu tür düzenlemeler yapmak üzerine yoğunlaştırmasıdır, çünkü günümüzde ülkemizin karşılaştığı en önemli sorun makro ekonomik göstergelerden çok gitgide yayılmakta olan toplumsal eşitsizlik ve bölüşüm sorunlarıdır. Bölüşüm sorunlarını gözardı eden herhangi bir makroekonomik politikanın da başarısının çok kısa vadeli olacağı, üstelik demokrasinin de ölümüne yol açabileceği de aşıkardır.

Çalışmamızın başlangıç sorusunun yanıtını tek cümleyle ifade edebiliriz: Küreselleşen dünyada Türkiye'nin rolü demokrasi içinde, sosyal eşitsizlikleri de gözönünde bulunduran bir kalkınma sürecini gerçekleştirmek ve bu açıdan diğer ülkelere bir örnek oluşturmaktır. Çünkü küreselleşen dünyada sadece mallar ya da para değil; aynı zamanda bilgi de hızlı bir dolaşım içindedir ve Türkiye'nin “iyi deneyimleri” diğer ülkeler için de önemli bir bilgi kaynağı olacaktır.

Kaynakça

- Agénor, P.R.**, 2002; **Does Globalization Hurt the Poor?**, The World Bank Policy Research Working Paper 2922
- Akyüz, Y. ve K. Boratav** 2001; **The Making of the Turkish Financial Crisis**, “Financialization of the Global Economy”, PERI, University of Massachusetts Kongresi Bildirisi
- Alper, E. ve Z. Öniş**, 2001; **Financial Globalization, the Democratic Deficit and Recurrent Crises in Emerging Markets: The Turkish Experience in the Aftermath of Capital Account Liberalization**, manuscript
- Ansal, H. vd.**; 2000; **Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik**; Tarih Vakfı Yay.
- Arrighi, G.**, 1997; “Globalization and the Rise of East Asia: Lessons from the Past, Prospects for the Future”; “Latin America: Globalization and Integration” Seminerinde sunulan tebliğ, Mart 25-26
- Avelino, G. vd.**, 2002; **Democracy, Social Spending and the Two Logics of Globalization in Latin America, 1980-1999**, APSA 2002 Kongresi Bildirileri içinde.
- Baer, W. ve W. Maloney**, 1997; “Neoliberalism and Income Distribution in Latin America”, **World Development**, v:2, No:3
- Balkan, N.** 1994; **Kapitalizm ve Borç Krizi**, (Bağlam Yay.)
- Bora, T.** 2002; “Cem Uzan ve Faşizmin Yeni Yüzü: Şirket Konserlerinden Partiye”, **Birikim**, Kasım
- Broadhead, L.A.**, 1996; “Commissioning Consent: Globalization and Global Governance”, **International Journal**, Autumn
- Campanella, M.L.** 1993; “The Effects of Globalization and Turbulence on Policy Making Process”, **Government and Opposition**, v.28 No:2
- Cerny, Philipp G.** 1996; “Globalization and Other Stories: The Search of A New Paradigm for International Relations”, **International Journal**, Sonbahar
- Cizre, Ü. Ve E. Yeldan**, 2002; **Turkey: Economy, Politics and Society in the Post-Crisis Era**, manuscript
- Çarkoğlu, A. ve B. Toprak**, 2000; **Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset**, (TESEV Yayınları)
- Diamond, Larry** 1996; “Is the Third Wave Over?”, **Journal of Democracy**, vol:7, No.3; 1996

- Edison, H vd., 2002, Capital Account Liberalization and Economic Performance: Survey and Synthesis**, IMF Working Paper
- Edison, H. J.; vd. 2002a; International Financial Integration and Economic Growth**, IMF Working Paper 02/145, Washington, D.C.
- Erdoğan, E., 2001; Between Exit and Loyalty: The Dealignment and Realignment in the Turkish Party System**, Boğaziçi Üniversitesi, yayınlanmamış doktora tezi
- Ertuğrul, A. ve E. Yeldan, 2001; On The Structural Weaknesses Of The Post-1999 Turkish Dis-Inflation Program**, manuscript
- Esmer, Y., 1999, Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler**, (TESEV Yayınları)
- Garrett, G, 1999; Globalization and Government Spending Around the World**, APSA 1999 Kongresi Bildirileri içinde.
- Gereffi, Gary, 1995; "Global Production System and Third World Development"** B. Stallings eds.'de **Global Change, Regional Response** (Cambridge University Press)
- Held, David ve Anthony McGrew, 1993, "Globalization and the Liberal Democratic State", Government and Opposition**, vol:28, no:2
- Helleiner, Eric, 1994; "From Bretton Woods to Global Finance"** R. Stubbs ve G.R.D. Underhill ed. içinde **The Political Economy and the Changing Global Order**, (Macmillan Press)
- Hirst, Paul ve Grahame Thompson, 1996; Globalization in Question**, (Polity Press, Cambridge)
- Hobsbawm, E.J. 2000; "The World Unified", The Globalization Reader** ed. F.J. Lechner ve J. Boli içinde, (Blackwell)
- IMF, World Economic Outlook**, Ekim 2002
- Kacowicz, A.M. 2001; Globalization and Poverty: Possible Links and Possible Solutions**, APSA 2001 Kongresi Bildirileri içinde
- Kahler, M., 1992; "External Influence, Conditionality and the Politics of Adjustment"** S. Haggard and R. Kaufman ed. içinde **The Politics of Economic Adjustment**, (Princeton University Press)
- Kaufman, R.R: ve A. Segura-Ubiergo, 2001; Globalization, Domestic Politics and Social Spending in Latin America: A Time Series Cross Section Analysis, 1973-1997** APSA 2001 Kongresi Bildirileri içinde
- Keohane, R.O. ve J.S. Nye, 2000; "Realism and Complex Interdependence", The Globalization Reader** ed. F.J. Lechner ve J. Boli içinde, (Blackwell)

- Marshall, D. D.** 1995; “Understanding Late-Twentieth Century Capitalism, Reassesig the Globalization Theme” **Government and Opposition**, v.30 No:3
- Milanovic, B.** 2002; **Can We Discern the Effect of Globalization on Income Distribution? Evidence From Household Budget Surveys**, The World Bank Policy Research Working Paper 2876
- Öniş, Z.**, 2000b; **Neoliberal Globalization And The Democracy Paradox:Interpreting The Turkish General Elections Of 1999**, manuscript
- Öniş, Z.**, 2001; **Political Islam at the Crossroads:From Hegemony to Co-existence**, manuscript
- Öniş, Z.**, 2002; **Globalization, Democratization And The Far Right: Turkey's Nationalist Action Party In Critical Perspective**, manuscript
- Öniş, Z. ve S. Webb**, 1998; “Turkey: Democratization andAdjustment From Above” **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (Boğaziçi University Press)
- Öniş, Z.**, 1998a; “Reflections on Developing Countries’ Debt Problems” **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (Boğaziçi University Press)
- Öniş, Z.**, 1998b; “Economic Structure and IMF Stabilization Programmes” **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (Boğaziçi University Press)
- Öniş, Z.**, 1998c; “Globalization and Financial Blow-Ups in the Semi Periphery: Perspectives on Turkey’s Financial Crisis of 1994” **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (Boğaziçi University Press)
- Öniş, Z.**, 1998d; “The Dynamics of Export Oriented Growth in a Second Generation NIC: Perspectives on the Turkish Case” **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (Boğaziçi University Press)
- Öniş, Z.**, 1998e; “Political Economy of Turkey in the 1980s: Anatomy of Unorthodox Liberalism” **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (Boğaziçi University Press)
- Öniş, Z.**, 1998f; “Liberalization, Transnational Corporations and Foreign Direct Investment in Turkey: The Experience of the 1980s” **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (Boğaziçi University Press)

- Öniş, Z.**, 1998g; “Democracy, Populism and Chronic Inflation in Turkey: The Post Liberalization Experience” **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, (Boğaziçi University Press)
- Öniş, Z.**, 2000; **The Turkish Economy At The Turn Of A New Century: Critical And Comparative Perspectives**, manuscript
- Pereira, L. C. B.**, 1993; “Economic Reforms and Economic Growth: Efficiency and Politics in Latin America”; Pereira vd. ed içinde, **Economic Reforms in New Democracies**, (Cambridge University Press)
- Przeworski, A. vd.** 1996; “What Makes Democracies Endure”, **Journal of Democracy**, Vol: 7, No:1
- Przeworski, A.**, 1991; **Democracy and the Market**, (Cambridge University Press, 1991); p.27
- Qureshi, Z.** 1996; “Globalization: New Opportunities, Tough Challenges”, **Finance and Development**, Mart
- Roberts, K. ve M. Arce**, 1998; “Neoliberalism and Lower Class Voting Behavior in Peru”, **Comparative Political Studies**, Vol:31, No:2
- Roberts, K.**, 1996; “Economic Crisis and the Demise of the Legal Left in Peru”, **Comparative Politics**, Vol: 29, No:1
- Rodrik, D.**, 1994; “The Rush to Free Trade”, Stephan Haggard ve Steven Webb ed. içinde **Voting For Reform**, (Oxford University Press)
- Rodrik, D.**, 2000; **Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler**, (Sabah Kitaplar)
- Rogowski, R.**; 2001; Globalization, Policy Convergence and Inequality, APSA 2001 Kongresi Bildirileri içinde.
- Rudra, N. ve S. Haggard**, 2001; **Globalization Domestic Politics, and Welfare Spending in the Developing World**, APSA 2001 Kongresi Bildirileri içinde
- Scholte, J.A.**, 1997; “Global Capitalism and the State”, **International Affairs**, v:73:3
- Sönmez, M.**; 2001; **Gelir Uçurumu: Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, Om Yay.
- Stallings, B. ve S. Griffith-Jones**, 1995; “New Global Financial Trends: Implications for Development” B. Stallings ed. içinde **Global Change, Regional Response** (Cambridge University Press)
- Stallings, B.**, 1992; “International Influence on Economic Policy: Debt, Stabilization and Structural Reform”, S. Haggard ve R. Kaufman ed. içinde **The Politics of Economic Adjustment**, (Princeton University Press)
- Strateji|MORI**, 2001; **The Pulse of Turkey**, Nisan 2001, Aylık Rapor

- The World Bank, 2002; Globalization, Growth and Poverty, (Oxford University Press)**
- The World Bank, 1996; World Development Report 1996: From Plan to Market, (Oxford University Press)**
- TÜSES; 1995; Türkiye'de Siyasi Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı, (TÜSEV Yayınları)**
- TÜSES; 1996; Türkiye'de Siyasi Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri, (TÜSEV Yayınları)**
- TÜSES; 1999; Türkiye'de Siyasi Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni, (TÜSEV Yayınları)**
- UNDP, 1999; "Human Development Report: Globalization with a Human Face" (Oxford University Press)**
- Weisbort, M. 2000; The Emperor Has No Growth, Center for Economic and Policy Reserach Briefing Paper, <http://www.cepr.net>**
- Yeldan, E.; 2000, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yay.**